

STOCKHOLMS UNIVERSITET
HISTORISKA INSTITUTIONEN

Ett rackarns liv

Bödlar, skarprättare, mästermän och rackare i Stockholm 1590-1920

D-kurs i historia 80 poäng

Moment 2 Uppsats

Ht 2004

Pehr Hedenqvist

Mentor: Göran Dahlbäck

Seminarieledare: Anu Mai Köll

INNEHÅLL

1. INLEDNING	3
1.1 Bakgrund	3
1.2 Syfte och frågeställning	3
1.3 Källmaterial och källkritik	4
1.4 Definitioner	5
1.5 Metod	7
1.6 Tidigare forskning	8
2. UNDERSÖKNING	10
2.1 Perioden 1590-1635	10
2.1.1 Verksamma bödlar i Stockholm 1590-1635	10
2.1.2 Karriär och bakgrund samt tjänstetillsättning	11
2.1.3 Tjänstgöringstid	12
2.1.4 Inkomster	12
2.1.5 Förekomst i Stockholms tänkeböcker	14
2.1.6 Lagar och förordningar	14
2.1.7 Rackarnas liv och karriärer	14
2.1.8 Sammanfattande diskussion rörande perioden	15
2.2 Perioden 1635-1759	16
2.2.1 Verksamma bödlar i Stockholm 1635-1759	17
2.2.2 Karriär och bakgrund samt tjänstetillsättning	17
2.2.3 Tjänstgöringstid	18
2.2.4 Inkomster	19
2.2.5 Förekomst i domböcker	20
2.2.6 Lagar och förordningar	21
2.2.7 Rackarnas liv och karriärer	21
2.2.8 Sammanfattande diskussion rörande perioden	22
2.3 Perioden 1759-1920	23
2.3.1 Verksamma bödlar i Stockholm 1759-1920	24
2.3.2 Karriär och bakgrund samt tjänstetillsättning	24
2.3.3 Tjänstgöringstid	26
2.3.4 Inkomster	26
2.3.5 Förekomst i domböcker	29
2.3.6 Lagar och förordningar	29
2.3.7 Rackarnas liv och karriärer	30
2.3.8 Sammanfattande diskussion rörande perioden	30
2.4 Jämförelse mellan de olika perioderna och förändring över tid	31
3. SAMMANFATTNING OCH AVSLUTANDE DISKUSSION	33
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	35
<u>BILAGA 1</u>	

1. INLEDNING

1.1 Bakgrund

Skarprättarens arbete var att avrätta samhällets värsta brottslingar. Tidigare föreställningar har gjort gällande att hans syssla gjorde honom föraktad, medan nyare forskning framställer honom som en respekterad statlig tjänsteman i uniform.¹ För att ta reda på hur det verkligen var och nyansera bilden kommer skarprättarna i Stockholms stad under 330 år att studeras. Vilka var de personer som verkat som mästermän i Stockholms stad? Var de gamla brottslingar eller var de välbetalda tjänstemän? Vad gällde för Stockholms del och har synen på bödeln eller skarprättaren förändrats över tid? Hur såg man på bödelsdrängarna som var underordnade bödeln och fick sin lön direkt av honom och inte från staden? Vidare kommer löner och ersättningar studeras för att utröna om bödlarna var välbetalda eller ej.

1.2 Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är att karaktärisera bödelsämbetet i Stockholms stad och att kartlägga alla de skarprättare som verkat under tiden 1590-1920, för att få en så tydlig bild som möjligt av ämbetet och dess innehavare. Tillhörde de samhällets bottenkikt eller var de respekterade tjänstemän, och har detta möjligen varierat över tid? För att svara på dessa frågor kommer jag att undersöka hur deras bakgrunder såg ut, hur länge de stannade på sina poster och hur deras arbetssituation tedde sig? När källmaterialet tillåter kommer jag att undersöka synen på bödlarna och deras närmaste medhjälpare rackarna, som då kommer att redovisas i den sammanfattning som följer varje period. En jämförelse över tid kommer att företas för att utröna om någon förändring skett. Jag kommer att arbeta med följande frågeställningar:

- 1) Vilka personer har varit verksamma som bödlar i Stockholms stad under perioden 1590-1920?
- 2) Hur såg bödlarnas karriärer och personliga bakgrunder ut, hur gick tjänstetillsättningen till?
- 3) Hur länge stannade de på sina poster, d v s hur långa var deras tjänstgöringstider?
- 4) Hur mycket tjänade bödlarna och hur fick de betalt? Steg lönen efter en längre tjänstgöringstid? Hur mycket tjänade en stadstjänare som jämförelse?
- 5) Förekom de i rättegångsprotokoll, förutom i sin officiella roll?
- 6) Hur såg lagstiftningen ut, vilka förordningar fanns?
- 7) Vad kan man finna om rackarnas liv och karriärer?

¹ Charlotta Sjöstedt, "Skarprättaren var en respekterad tjänsteman", *Populär historia* nr 2 1996 (1996) s 6.

1.3 Källmaterial och källkritik

Flera olika slags källor kommer att användas. För den tidigaste perioden som skall studeras, maj 1590- januari 1635, kommer *Stockholms stads tänkeböcker*² att användas kompletterade med saköreslängder (böteslängder) från Stockholms stads kämnärsrätt som ingår i Borgmästare och råds arkiv före 1636³. Tänkeböckerna är tryckta av Stockholms stadsarkiv och innehåller minnesanteckningar eller protokoll som rådhusrätten upprättade, föregångare till senare tiders rättegångsprotokoll. Saköreslängderna innehåller inte bara bötesbelopp utan också uppgifter om de utgifter som betalats med dessa, däribland skarprättarens och stadstjänarnas löner. Vidare kommer för mellanperioden, februari 1635- september 1759, Stadskamrerarens räkenskapsböcker⁴ och löneböcker⁵ att användas för att finna skarprättarnas namn och ersättningar. Stadskamrerarens arkiv innehåller handlingar från 1423 till 1920, men innehållet varierar över tiden. Källmaterialet innehåller en del luckor på grund av att några års huvudböcker saknas och något års bok är mögelskadad och därmed oanvändbar. Ett annat problem är att skarprättarens namn inte alltid framgår av lönelistan. Detsamma gäller tänkeböckerna där bödeln ofta är anonym. Mångfalden av källor gör att det för det mesta inte är något större problem att identifiera mästermannen.

På Riksarkivet finns ett arkiv med namnet Acta miscellanea eller Palmskiölds samling. Detta består av diverse blandade handlingar som efter slottsbranden 1697 skulle ordnas i ämnesordning, men som av olika anledningar inte kunnat sorteras in där de från början hört hemma. Arkivet innehåller alla möjliga kuriösa handlingar som handlar om astronomi, brännvinsrecept, finnar i Sverige, skarprättare, tattare och zigenare.⁶ I mappen märkt skarprättare återfinns bland annat ett förslag till taxa för olika uppgifter bödeln utförde och andra användbara dokument.

För den sista perioden, oktober 1759- juli 1920, kommer, förutom lönelistorna, boken *Sveriges siste skarprättare A G Dalman. Föregångare och Förrättningar* att användas. Boken skrevs av skarprättarens son tillika medhjälpare G A Dalman tillsammans med G O Gunne. Själva avsnittet med minnen över fadern är bara 23 sidor långt men boken innehåller

² *Stockholms stads tänkeböcker från 1592, 1592-1630*, del I-XVIII (Stockholm 1939-2002); *Stockholms stads tänkeböcker från äldre tid, 1589-91* (Stockholm 1948).

³ Saköreslängder 1590-1637, Stockholms stads kämnärsrätt (SSK), Borgmästare och råds arkiv före 1636 (BRA-1636), Stockholms stadsarkiv (SSA).

⁴ Huvudbok med verifikationer 1636-1920, Stadskamreraren, SSA.

⁵ Liggare över tjänster och avlöningar 1735-1920, Stadskamreraren, SSA.

⁶ http://www.nad.ra.se/Arkis2/NADpages/archive_index.asp?id={3EE2990F-9B89-11D5-A701-0002440207BB}, 2004-09-02 kl 17.30.

dessutom ett förord, en efterskrift, och uppgifter om faderns företrädare samt upplysningar om de personer som han avrättat.

Frågan om rackarna går inte att besvara med ovanstående materiel, då staden inte avlönade rackaren direkt, utan han var anställd av bödeln, i alla fall till 1870 då en rackare klagade för att han inte hade fått någon ersättning av skarprättaren och Drätselnämnden beslöt att poliskammaren skulle överta rekrytering och övervakning av rackarna.⁷ Mantalslängderna kan dock ge upplysning om vem som var dräng hos bödeln. Stockholms stadsarkiv har gett ut CD-ROM-skivan *Register till mantalsböcker 1800-1875* där man lätt kan hitta skarprättardrängarna. Mellan 1800 och 1830 har bara mantalslängder för var tionde år bevarats, medan det sedan finns för varje år.

Tillsammans med mantalslängderna kommer kyrkoböcker som dop-, vigsel- och dödböcker samt flyttningslängder att användas för att utreda bödlarnas bakgrund och familjesituation. Kyrkoböckerna eller ministerialböckerna blev enligt kyrkolagen obligatoriska från 1686.⁸ För församlingarna i Stockholms stad finns födelseböcker i många fall redan från början eller mitten av 1600-talet. De många församlingarna och den stora folkmängden kombinerat med tidsåtgången gör det dock omöjligt att systematiskt gå igenom allt material utan enbart stickprov har kunnat utföras.

1.4 Definitioner

För att undvika missförstånd och öka förståelsen av uppgifterna i uppsatsen följer här några definitioner av centrala begrepp.

Bödel, mästerman, skarprättare

Bödeln var en person som var anställd för att avrätta, verkställa kroppsstraff på eller tortera fångar.⁹ Mästerman var ett ålderdomligt namn för skarprättare eller bödel.¹⁰ Skarprättare betyder person som offentligen anställts för att i synnerhet genom halshuggning, verkställa dödsstraff. Han skulle också, ofta med hjälp av betjänter eller hantlangare, utföra vissa andra straff, t ex hudstrykning och stegling.¹¹ Det finns en uppfattning att det existerade en

⁷ G A Dalman & G O Gunne, *Sveriges siste skarprättare A G Dalman* (Stockholm 1934) s 54.

⁸ *Nationalencyklopedin Multimedia 2000* CD-ROM (Malmö 2000), sökord kyrkoböcker.

⁹ <http://g3.spraakdata.gu.se/osa/show.phtml?filenr=1/43/10809.html> 2004-09-02 kl 17.01.

¹⁰ <http://g3.spraakdata.gu.se/osa/show.phtml?filenr=1/162/41230.html> 2004-09-02 kl 17.02.

¹¹ <http://g3.spraakdata.gu.se/osa/show.phtml?filenr=1/243/62172.html> 2004-09-02 kl 17.03.

gradskillnad mellan dessa titlar, att det skulle vara finare att vara skarprättare än bödel, men domstolprotokoll visar att de olika beteckningarna har använts om samma person.

Beteckningen mästerman anses innebära att bödelns förhållande till rackaren framhävs, genom att han är mäster för sina drängar, såsom andra mästare har gesäller anställda. Endast män har i princip varit bödlar. Det finns dock ett exempel från Jönköpings tänkeböcker där en kvinna skulle bli benådad om hon avrättade sina två medbrottslingar, varav den ene var hennes make.¹²

Rackare, bödelsdräng, mästermansbetjänt, skarprättardräng

Rackaren har genom århundradena gått under många olika namn. Han har kallats bödelsdräng, mästermansbetjänt, flåbuse och nattman. Medan flåbuse var ett skällsord som syftade på hudavdragningarna han utförde, användes beteckningen nattman i södra delarna av landet, och syftade på tidpunkten då avfallshantering skulle utföras. Hans arbetsuppgifter var att slakta och flå eller kastrera hästar, avliva hundar och undanskaffa as. Han skulle även vara bödelns hantlangare och hjälpa till vid avrättningar och utföra alla andra sysslor förutom halshuggandet. Rackare kunde också användas som skällsord om bödeln.¹³ Det var under vissa tider förbjudet för kvinnor att vara med och assistera vid avrättningar. Det finns dock exempel från Malmö att kvinnor (änkor) innehaft nattmanssysslan i nämnda stad.¹⁴ Även i Göteborg har kvinnor varit nattmän under kortare perioder.¹⁵ Andra beteckningar som använts är stockknekt¹⁶ och skarnfogde¹⁷.

Profoss

Profoss är en militär titel och avsåg ursprungligen åklagare i krigsrätt, polisuppsyningsman i läger och fångvaktare i armén. Kom senare att betyda rättsbetjänt vid regemente och verkställare av kroppsstraff.¹⁸ Profosserna kommer inte att behandlas i denna uppsats, även om de förekommer i tänkeböckerna och vissa årgångar i yrkesregistret till och med jämföras med bödlarna.

¹² Lizzie Carlsson, "Bödelsämbetet i det medeltida Stockholm", *Sankt Eriks årsbok 1934* (Stockholm 1934) s 100.

¹³ <http://g3.spraakdata.gu.se/osa/show.phtml?filenr=1/202/51527.html> 2004-09-02 kl 17.04.

¹⁴ Alan Dufberg, "Nattmännen i Malmö", *Släktforskarnas årsbok 2001* (Stockholm 2001) s 151-182.

¹⁵ Ulf Andersson, "Skarprättare och nattmän i Göteborg", *Släkthistoriskt forum nr 1, 1984* (1984) s 11-17.

¹⁶ Kent Andersson & Henrik Anderö, *Ordbok för släktforskare* (Västerås 1997), sökord stockknekt betyder bödelsdräng.

¹⁷ <http://g3.spraakdata.gu.se/osa/show.phtml?filenr=1/243/62156.html> 2004-11-10 kl 16.11, skarn betyder exkrementer, träck, smuts och även lik.

¹⁸ Andersson & Anderö, *Ordbok för släktforskare*, sökord profoss.

Stadstjänare¹⁹

Stadstjänarna var stadens polis och de var även handräckningsmän åt borgmästare och råd. Kan även avse åklagare vid rådstugurätt, men i denna uppsats avses de föregående. Till en början sköttes ordningen dagtid av stadstjänarna som var anställda av borgmästare och råd. De var både poliser och exekutionsbetjänter. Tillsynen av ordningen dagtid kom i slutet av 1600-talet och i början av 1700-talet successivt att tas över av stadsvakten. Stadstjänarnas arbetsuppgifter blev som rådhusvaktmästare med bland annat ansvar för att delge inställelse till rådstugurätten. Vid behov fick de tjänstgöra som fånggevaldiger och utmätningsmän samt offentliggöra kungörelser på stadens torg. De hade dessutom rätt att utdela husaga på en husbondes order.²⁰ Stadstjänarnas inkomster kommer att användas som jämförelse när bödlarnas löner studeras.

Undersökningsområde

Stockholms stad

Till en början skulle det finnas en skarprättare i varje härad, sedan blev det brukligt med en bödel per län. När sedan dödsstraffen minskade blev det vanligt att en skarprättare innehade sysslan i flera län. Undersökningen kommer enbart att innefatta skarprättare och deras tjänare som arbetade i Stockholms stad, om dessa även innehade tjänster i andra områden har inte varit möjligt att undersöka inom ramen för denna uppsats. Det förekom att bödlar från andra städer utförde avrättningar i Stockholms stad, vid den ordinarie bödelns sjukdom eller död. Det var då särskilt skarprättaren i Uppsala, Norrköping eller Västerås som användes. Dessa kommer bara att nämnas och inte studeras närmare. Uppgifter från andra delar av landet kommer att användas vid jämförelser. I Stockholms stad kommer Norrmalm att ingå, som under en del av perioden, 1603-1635²¹, var självständigt och hade egna borgmästare och eget råd, men använde stadens bödel. Värt att påpeka är att den siste skarprättaren i Sverige Anders Gustav Dalman innehade vid sin död 1920 tjänsten i alla län.

1.5 Metod

Jag kommer delvis att använda mig av en kvantitativ metod för att besvara frågorna jag ställt. Knut Kjeldstadli skriver i sin bok *Det förflutna är inte vad det en gång var* att kvantifiering är ett sätt att sammanfatta data på. Historiker kvantifierar ofta för att det ger underlag att

¹⁹ Andersson & Anderö, *Ordbok för släktforskare*, sökord stadstjänare.

²⁰ http://www.algonet.se/~hogman/sl_polis.htm, 2004-11-26, kl 11.15.

²¹ G O Gunne, "Kvarteret Mäster Mikael och skarprättaren Mikael Reisuer", *Sankt Eriks årsbok 1931* (Stockholm 1931) s 171-180.

använda begrepp som ”de flesta” och ”vanligen” i framställningen. Kvantitativa data kan uppfattas mer precist och räknas samt bearbetas matematisktstatistiskt och databehandlas. Genom att räkna kan stora mängder data ordnas i enklare uttryck. Utan kvantifiering och en sammanfattning är det svårt att förstå stora datamängder. Det är viktigt för historiker att jämföra olika data vid olika tidsperioder och då fungerar kvantifiering som ett utomordentligt hjälpmedel. Kvantifiering är ett sätt att mer exakt fastställa utbredningen eller omfånget av fenomen. Genom att vara precis kan myter avlivas och fenomen jämföras.²² Det finns få yrken som är så mytomspunna som bödelssysslan, så förhoppningsvis kommer en del myter att få stryka på foten. Kvalitativa metoder kommer också att användas för att analysera resultatet.

Anledningen till att studera tjänstgöringstid är att stabiliteten i ett system kan undersökas. Eva Österberg använder i sin artikel ”Sega gubbar? Den skiftande offentligheten och bönder i rätten under tre hundra år” en metod för att bedöma stabiliteten i rättsväsendet som innebär att antalet nämndemän som satt i rätten under en tioårsperiod räknas. Det skulle alltid sitta tolv personer som nämndeman i häradsrätten och de skulle vara bosatta inom häradet. Enligt hennes metod rådde det en stor stabilitet om det satt färre än 15 nämndeman på 10 år. Om det satt 16-29 nämndemän ger detta en mindre entydig slutsats. Det tyder på att nämndemännen förnyades successivt eller hade mycket varierande tjänstgöringsperioder. Var det däremot fler än 30 nämndemän tyder det på korta tjänstgöringsperioder och att uppdraget låg mycket långt ifrån karaktären av livstidssyssla.²³ Genom att överföra detta resonemang till bödelsämbetet går det att bedöma dess stabilitet.

För att underlätta läsningen har samtliga ortnamn och personnamn i uppsatsen fått en normaliserad och modern stavning, med hjälp av hjälpmedel som *Svenska ortnamn 1999*²⁴ och ”Så stavar du namnen. Släktforskarnas namnlista”²⁵. Även texter som inte är direkta citat har fått en nusvensk stavning.

1.6 Tidigare forskning

Skarprättarämbetet under medeltiden har avhandlats i Lizzie Carlssons artikel ”Bödelsämbetet i det medeltida Stockholm” i *Sankt Eriks årsbok 1934*. Där beskrivs hur avrättningarna till en

²² Knut Kjeldstadli, *Det förflutna är inte vad det en gång var* (Lund 1998) s 218.

²³ Eva Österberg, ”Sega gubbar? Den skiftande offentligheten och bönder i rätten under tre hundra år” i Charlotte Tombjer (red), *Rätten, en festskrift till Bengt Ankarloo* (Lund 2000).

²⁴ *Svenska ortnamn 1999* CD-ROM (Stockholm 1999).

²⁵ Håkan Skogsjö, ”Så stavar du namnen. Släktforskarnas namnlista”, *Släktforskarnas årsbok 1995* (Stockholm 1995) s 225-252.

början utfördes av målsägarna själva med hjälp av menigheten, men att de senare övergick till att bli kommunala angelägenheter i städerna. I Stockholms medeltida ämbetsböcker finns inte bödeln upptagen, men skarprättaren mäster Erik är känd från år 1493.²⁶

Så vitt jag kunnat utröna finns det inga svenska historiska avhandlingar om bödlar och rackare publicerade. Det finns en avhandling från 1962 av Brita Egardt som heter *Hästslakt och rackarskam*²⁷ och är en etnologisk undersökning av folkliga fördomar. Den är intressant för min undersökning eftersom det var rackaren som skötte hästslakten och i boken finns kapitel som handlar om avståndstagandet från rackaren och ärelöshetsbegreppet, vilket är centralt när det gäller att undersöka synen på dessa personer. Avsikten med Jan G Lundströms bok som heter *Skarprättare, bödel och mästerman* är enligt författaren inte att lägga fram en vetenskaplig avhandling utan utifrån opublicerat källmaterial och tryckta lagar med mera berätta hur livet tedde sig för en minoritetsyrkesgrupp, som till en början var föraktade. Han vill visa att 1600-talets bödel inte går att jämföra med 1700- och 1800-talens skarprättare.²⁸ Hans undersökning omfattar Gävleborgs, Uppsala, Västernorrlands och Västmanlands län, medan min undersökning kommer att koncentrera sig på rikets största stad.

En annan bok som kommer att användas är Lars Levanders *Brottsling och bödel* som heller inte är någon avhandling utan en kulturhistorisk studie gjord på fritiden av denne folklivsforskare. Författaren vill ta reda på ”hur det verkligen var” för ”rackarpack, löst folk och fattiga stackare” under vasatiden.²⁹ Boken sträcker sig dock i många fall längre än till 1654 (vasatidens slut). Huvudkällan för den sista periodens undersökning *Sveriges siste skarprättare A G Dalman* innehåller delar av tidigare forskning. Dalmans företrädares arbete och personer har undersökts och avrättade brottslingar porträtteras likaså. Samtliga fyra böcker har i vissa delar identiska uppgifter och de senast utgivna verkar vara påverkade av de tidigare. Tidigare forskning kommer att användas som jämförelse till mina resultat. Några uppsatser om bödlar har inte skrivits på historiska institutionen enligt uppsatsregistret, här finns en forskningslucka att fylla. Även om dödsstraffet är avskaffat i Sverige finns fortfarande bödlar i andra länder och genom att förstå gångna tider, kan uppsatsen bidra till att belysa dessas situation.

²⁶ Carlsson, ”Bödelsämbetet i det medeltida Stockholm” s 95-118.

²⁷ Brita Egardt, *Hästslakt och rackarskam* (Lund 1962).

²⁸ Jan G Ljungström, *Skarprättare, bödel och mästerman* (Stockholm 1996) s 9.

²⁹ Lars Levander, *Brottsling och bödel* (Stockholm 1975[1933]) s [9].

Utländsk litteratur som kommer att användas är Glenzdorf och Triechels bok *Henker, Schinder und arme Sünder* (Bödel, rackare och arma syndare) vars mål var att göra en kulturhistorisk framställning av skarprättarämbetet och som innehåller skarprättare i Tyskland och i vissa fall grannländer.³⁰ Boken har relevans för uppsatsen eftersom flera av Stockholms skarprättare hämtades från Tyskland. Annan litteratur som kommer att användas är den danska boken *Bøddel og galgefugl* som är ett kulthistoriskt försök att beskriva bödeln och galgfåglarna (bovarna).³¹

2. UNDERSÖKNING

Undersökningen kommer som tidigare nämnts delas upp i tre perioder, för att jämförelser mellan dessa skall kunna göras. Det finns naturligtvis flera möjliga indelningar, men efter att ha studerat källmaterialet har följande perioder verkat rimliga. Perioderna följer skarprättarnas tillträde- och avgångsdatum, förutom den första periodens början som följer källmaterialets startdatum, och ingen enskild skarprättare förekommer i mer än en period.

2.1 Perioden 1590-1635

Startpunkten maj 1590 har valts eftersom saköreslängderna börjar den 12 maj 1590 och slutpunkten januari 1635 eftersom i februari samma år kom skarprättaren Mikael Reisuer (även kallad Reijßur eller Richter) i tjänst och med honom skedde en uppgradering av bödelsämbetet, vilket kommer att beskrivas senare.³²

2.1.1 Verksamma bödlar i Stockholm 1590-1635³³

Under perioden har nio bödlar kunnat identifieras med namn i källmaterialet. Två ytterligare namnlösa mästermän förekom, en som stenades 1594 och en som avrättades 1615.

Skarprättaren är ofta anonym både i tänkeböckerna och i saköreslängderna, men en som nämns under tio års tid är Anders Larsson, som mot slutet av sin karriär var sjuklig och bekostades vård på Danviks hospital. Under hans sjukdom eller frånvaro hyrde staden bödel från Uppsala eller Västerås.³⁴

³⁰ Johann Glenzdorf & Fritz Treichel, *Henker, Schinder und arme Sünder* (Bad Münster am Deister 1970) band 1, s 5, som tillsammans med band 2 finns att låna på KB.

³¹ Hugo Matthiessen, *Bøddel og galgefugl* (Köpenhamn 1962).

³² Saköreslängd 1590/91, mapp 18; Saköreslängd 1634/35, mapp 37, s 18, SSK, BRA-1636, SSA.

³³ För en fullständig namnlista se bilaga 1.

³⁴ <http://www.lysator.liu.se/runeberg/nfac/0465.html>, 2004-11-15, kl 15,37. Danviks hospital, var dels en vårdanstalt för lytta, ålderdomssvaga eller obotligt sjuka personer, dels en försörjningsanstalt; Saköreslängd 1611, mapp 31a, s 47-49, SSK, BRA-1636, SSA.

2.1.2 Karriär och bakgrund samt tjänstetillsättning

I tänkeböckerna framgår det att mästermännen under denna period var före detta brottslingar (hästtjuvar, kyrkotjuvar, likplundrare med mera) som blivit benådade när de antog bödelsämbetet. De blev först straffade för sina brott genom att ett eller båda öronen skars av, vilket också försvårade en flykt från staden. Det var oftast så att staden var i trängande behov av en bödel och därför försökte övertala en dödsdömd att anta sysslan. Ibland kunde dessutom antagna mästermän skickas till andra städer. Det finns under denna period enbart ett exempel att sysslan tillsattes på frivillig väg, och det var när skarprättaren Jakob Möller från Norrköping den 2 maj 1629 presenterade sitt frejdebevis och önskade bli antagen till sysslan i Stockholms stad, vilket också beviljades på prov. Hur han blivit skarprättare från början framgår inte. Han återfinns sedan inte namngiven i källmaterialet.

Förutom den kriminella banan ger källmaterial enstaka uppgifter om deras bakgrunder. Hästtjuven Klemet Persson Foss (eller Fos), som var född i Norrköping, blev den 3 juni 1594 antagen till mästerman och avlade sin ed, samt bevisade sitt mästerstycke (= avlade mästarprov). Han anges ha tjänat mästermansämbetet i Wismar och i andra tyska städer, och sedan i Sverige tjänat en ryttare under Upplandsfanan.³⁵ Ett annat exempel framgick den 23 juni 1602 då Mikael Grönewald, timmermansson från Königsberg, Preussen, ställdes inför rätta. Han hade arbetat för den svenske mästermannen Anders i Stockholm och gjort sig skyldig till likskändning när han på dennes order tog ister och två kotor från en hängd man. Mikael sattes i fängelse tills han frivilligt skulle gå med på att bli mästerman i Stockholm. Anders skulle däremot avrättas för sitt ogudaktiga leverne. Det betonas att Mikael frivilligt arbetat för den tyske bödeln Hans.³⁶ Det har inte gått att klarlägga om Mikael verkligen blev skarprättare men detta exempel tillsammans med det förra visar att rätten försökte få den mest lämplige brottslingen att anta sysslan och de försökte motivera tillsättningen. Det var dessutom en fråga om timing, Foss erbjöds bli bödel eftersom företrädaren blivit stenad någon månad tidigare, Grönewald för att hans chef avrättats. Det var vanligt att efterträdaren fick avrätta företrädaren.

³⁵ *Stockholms stads tänkeböcker 1592-95*, del I (Stockholm 1939) 3/6 1594, s 224.

³⁶ *Stockholms stads tänkeböcker 1601-1602*, del IV (Stockholm 1957) 23/6, 23/6 1602 s 242-243; Jfr Ljungström, *Skarprättare, bödel och mästerman*, s 80, där det felaktigt står juni 1606.

2.1.3 Tjänstgöringstid

De kriminella skarprättarna återföll ofta i brottslighet och rätten skonade inte deras liv, även om det den 22 maj 1596 gjordes ett undantag.³⁷ Det mesta tyder på att samtliga bödlar avgick med döden, naturlig eller våldsam. Åtminstone tre av de elva blev avrättade, en blev stenad och en ihjälslagen av en annan mästerman och en dog strax efter han blivit antagen.³⁸ De flesta blev kortvariga på sitt arbete, med undantag av Anders Larsson som åtminstone tjänade i tio år (belagd 1603-1612). Bödelsämbetet var under denna period ingen stabil inrättning.

2.1.4 Inkomster

Till skillnad från senare perioder har inga prislister hittats där skarprättarens sysslor och ersättningar framgår. Ersättningen har dock betalats med saköresmedlen från Stockholms stads kämnärsrätt och det har även stadstjänarnas löner som kommer att användas som jämförelse. Under första räkenskapsåret 1590/1591 var ersättningarna uttryckta i mark (1 daler = 4 mark) och anteckningarna något sporadiskt förda och svårtolkade. Det framgår att mästermannen hade en fast "veckopenning" och ersättning för olika förrättningar.

Stadstjänarna hade fast kost-, ved- och klädesersättning. Från räkenskapsåret 1591/1592 anges ersättningen i daler och ser ut som följer i tabell 1. Observera att enbart räkenskaper för de år som återfinns i tabellen är bevarade, övriga saknas, med undantag av 1624/25, 1634/35 och 1636/37 som samtliga är ofullständiga och de två sista faller dessutom delvis eller helt utanför perioden. Kostersättning är omräknad till att omfatta 52 veckor/år.

Tabell 1 Lön och ersättning för skarprättare respektive stadstjänare 1591-1630 i daler/år. (1 år = 52 veckor)

År	91/92	95/96	96/97	98/99	99/00	01/02	03/04	06/07	07/08	08/09	09/10	10/11	11/12	23/24	26/27	28/29	29/30
Bödel																	
Kost	52	104	104	104	104	104	104	104	104	104	104	104	104	us	us	104	104
Kläde	us	2	18	16	14	12	16	18	17	17	23	20	23	us	us	us	us
Övrigt	5	2	12	6	1	us	us	us	3	us	1	us	us	5	5	us	10
Stadstj																	
Kost	us	104	us	[104]	104	118,5	104	104	104	104	104	104	104	104	104	104	oklart
Kläde	38	16	17	16	60	60	54	61	62	58	80	78	93	us	26	us	us
Ved	1	4	us	6	5	6	4	us	us	us	us	us	us	us	1	23	us

Kommentar: us = utan siffror, övrigt = olika inkomster för enskilda förrättningar.

Källa: Saköreslängder, Stockholms stads kämnärsrätt, Borgare och råds arkiv före 1636, SSA.

³⁷ *Stockholms stads tänkeböcker 1596-1599*, del II (Stockholm 1951) 22/5 1596, s 37. Medbrottslingen blev på målsägarens begäran benådad och förvisad landet, kanske var det därför även bödeln blev benådad.

³⁸ Enligt tänkeböckerna blev Klemet Foss dömd 19/3 1595 och troligen avrättad s å, Anders dömd 23/6 1602 och avrättad påföljande lördag, en mästerman dömd 12/6 1615 till galge; Jfr Per Anders Fogelström, *Ett berg vid vattnet* (Stockholm 1969) s 18; Mäster Hans blev ihjälslagen några dagar före 7/5 1624 enligt tänkeböckerna; Erik Blasiussön blev 8/3 1591 märkt till mästerman och dog strax efter.

Det framgår klart av tabellen att skarprättarna och stadstjänarna hade samma kostersättning, 2 daler per vecka under fyrtio års tid. Räkenskapsåret 1601/02, från den 24 oktober 1601 till den 16 maj 1602, fick stadstjänarna en tillfällig förstärkning med fyra öre vardera per vecka för den dyra tidens skull och för att pengarna inte räckte till att försörja sig på, något som skarprättaren inte fick.³⁹ Här ses alltså en godtycklighet när det gällde vem som skulle kompenseras för dyrtider. Klädesersättningen inkluderar för det mesta skräddarens lön. Stadstjänarna fick de flesta år flera par skor och hattar, vilket inte skarprättaren fick, samt kläde och linning. Det kläde som stadstjänarna fick var i regel finare och dyrare än det som bödeln fick. Detta gjorde att stadstjänarnas klädesersättning vida översteg bödlarnas.

Stadstjänarna hade även rätt till ersättning för ved, t ex så fick de 1599/1600 fyra famnar ved var. En annan ersättning som inte framgår av tabellen är att stadstjänarna och övriga ämbetsmän i staden varje pingst, påsk, jul och nyår efter gammal sed fick rhenskt vin eller lybskt öl från stadens vinkällare. De högt uppsatta rådmännen fick vin och de längst ner i hierarkin, stadstjänarna, fick öl. Vid jul delades även mat som salt lax, smör och ost ut.⁴⁰ Skarprättaren fick däremot inte ta del av dessa förmåner, han erhöll dock en sup vid varje avrättning. Anledningen till att stadstjänarnas lön 1598/99 är inom klammer är att detta år så räckte sakörespengarna inte till och den som skötte räkenskaperna fick betala deras löner ur egen ficka, vilka då inte togs med i uppställningen.⁴¹

Jämförelserna blir något haltande, men det kan ändå konstateras att de båda yrkeskategorierna mestadels fick samma kostersättning och att stadstjänarna var bättre klädda än bödlarna. Skarprättarna hade troligen också en tjänstebostad, vilken på flera ställen i tänkeböckerna kallas bödelsstugan. De fick även ersättning från slottet när de utförde något arbete där, även om det förekommer klagomål i tänkeböckerna att ersättning inte har utbetalats. Det förekommer uppgifter i tänkeböckerna att målsägarna i vissa fall fick betala bödeln direkt, så kallade mästermanspenningar, när han skulle straffa någon.⁴² Allt detta gör att någon exaktare jämförelse mellan de båda grupperna är omöjlig.

³⁹ Saköreslängd 1601/1602, mapp 24, s 23, SSK, BRA-1636, SSA.

⁴⁰ Se t ex Saköreslängd 1608/1609, mapp 28, SSK, BRA-1636, SSA.

⁴¹ Saköreslängd 1598/1599, mapp 22, s 17, SSK, BRA-1636, SSA.

⁴² *Stockholms stads tänkeböcker 1605-1608*, del VI (Stockholm 1963) s 144 8/7 1606; *Stockholms stads tänkeböcker från äldre tid, 1589-91* (Stockholm 1948) s 186 27/6 1590.

2.1.5 Förekomst i Stockholms tänkeböcker

Mästern förekommer ofta i tänkeböckerna i sin officiella roll, då det var hans uppgift att kåk- och hudstryka (prygla) småbrottslingar, samt förvisa dem staden. Eftersom han själv hade ett kriminellt förflutet förekom han naturligtvis före utnämningen, men också efter då det inte var ovanligt att han råkade i nytt klamteri med rättvisan. Det var vanligt att bödelsstugan fungerade både som fängelse och krog förutom skarprättarebostad, vilket medförde oroligheter och rättegångar. Den 9 augusti 1630 förekom ett fall där barberaren⁴³ Baltzar Zalinus anklagade bödeln för att han inkräktat på dennes privilegier genom att behandla patienter, vilket visar att skarprättaren kunde ägna sig åt sjukvårdande sysslor.

2.1.6 Lagar och förordningar⁴⁴

Redan 1442 hade dödsstraff för dråp införts i Kristofers landslag. 1563 införde Erik XIV en förordning om högmålsbrott och vissa grova brott skulle bestraffas till livet eftersom Guds heliga lag påbjudit detta. Karl IX:s tillägg till Kristofers landslag medförde att den mosaiska rätten enligt gamla testamentet tillämpades och att dödsstraffet fick en stärkt ställning. Efter 1608 fick alltså skarprättaren mer att göra.

2.1.7 Rackarnas liv och karriärer

Rackarna är tämligen osynliga i källmaterialet. De var avlönade av skarprättaren och återfinns därför sällan i räkenskaperna. Under den aktuella perioden nämns den 20 december 1591 Erik stockknekt som fick 5 daler för att han stupade (spöade) en tjuv.⁴⁵ Räkenskapsåret 1595/1596 fick stockknektarna 2 daler för att de åkte till Uppsala.⁴⁶ Räkenskapsåret 1629/1630 återfinns skarnfogdens lön som en separat post i räkenskaperna, han erhöll (eller troligen hans änka) sina veckopenningar och till sin begravning 11 daler och 16 öre. Fick ytterligare 1 daler och 16 öre för att han i rådstugugången stupat en pojke som stulit järn.⁴⁷ Mäster Knut ifrån Uppsala som verkade i Stockholm under åtskilliga tider fick ersättning för sitt och sin rackarfogdes underhåll den 26 december 1634.⁴⁸ I tänkeböckerna återfinns 1595 Anders Olsson stockknekt som skulle föra en fånge från Jönköping, men eftersom fången rymde fick

⁴³ Andersson & Anderö, *Ordbok för släktforskare*, sökord barberare = frisör och fältskär (kirurg).

⁴⁴ Jonny Ambrius, *Att dömas till döden: tortyr, kroppsstraff och avrättningar genom historien* (Vällingby 1996) s 189-190.

⁴⁵ Saköreslängd 1591 20/12 (mapp 19), s 37, SSK, BRA-1636, SSA.

⁴⁶ Saköreslängd 1595/1596 (mapp 20), s 23, SSK, BRA-1636, SSA.

⁴⁷ Saköreslängd 1629/1630 (mapp 36), s 17-18, SSK, BRA-1636, SSA.

⁴⁸ Saköreslängd 1634 26/12 (mapp 37), s 18, SSK, BRA-1636, SSA.

han ingen lön.⁴⁹ Den 23 juni 1602 ställdes som tidigare nämnts bödelsdrängen Mikael Grönewald inför rätta för likskändning och han erbjöds bli mästerman.⁵⁰

2.1.8 Sammanfattande diskussion rörande perioden

Karriärerna har varit mycket individuella och inte följt något fastställt mönster. Yrket hade en låg status och ersättningen från kämnärsrätten var sämre än stadstjänarnas åtminstone när det gällde kläde och ved. Dessa erhöll dessutom vid stora helger som jul, nyår, påsk och pingst vin och mat enligt gammal sedvana. Vilket visar att de räknades som del av administrationen. Skarprättaren fick inte dessa förmåner och förekom heller inte i stadens listor över ämbetsmän, vilket tyder på att deras status var lägre än stadstjänarnas. De är ofta anonyma i källmaterialet och det verkar som om bödeln var ett nödvändigt ont, någon som behövdes men ändå föraktades. Yrlesskicklighet var viktigt både för staden och personligen för bödeln eftersom en misslyckad avrättning enligt gammal sed kunde leda till att fången blev fri och åskådarna kunde stena en oskicklig skarprättare. Skällsord som bödelsknekt, bödelsdräng och bödel förekommer flitigt i tänkeböckerna. Bödelns person användes till och med i en smädelse mot hertig Karl, som i kort innebar att hertigen inte ens var värdig att putsa den tyske bödeln Hans' föräldrars skor. Bödelns moder sades också ha ståtligare kläder än furstinnan.⁵¹

I kyrkliga sammanhang förekom diskriminering, bödlarna och deras folk tvingades sitta längst bak i kyrkan på en särskild bänk. Rackarnas begravningar kunde i vissa delar av landet att jämföras med självmördarnas, det vill säga en begravning i tysthet eller i ovigd jord.⁵² Eftersom bödeln inte var en "ärlig man" var det svårt för honom att skaffa sig en hustru och om det inte fanns bödels- eller rackardöttrar att gifta sig med kunde det bli aktuellt att benåda en barnamörderska om hon gick med på att gifta sig med skarprättaren. Denna period är förekomsten av kyrkoböcker sparsam, men i Storkyrkoförsamlingen gifte sig den 23 juni 1614 mästermannen Mikael med en namnlös "kona", vilket knappast var ett särskilt smickrande omnämnande, även om hon delade det med några andra kvinnor.⁵³

⁴⁹ *Stockholms stads tänkeböcker 1592-1595*, del I (Stockholm 1939) s 309.

⁵⁰ *Stockholms stads tänkeböcker 1601-1602*, del IV (Stockholm 1957) s 242-243; Ljungström, *Skarprättare, bödel och mästerman*, s 80, anger felaktigt året 1606.

⁵¹ *Stockholms stads tänkeböcker 1603-04*, del V (Stockholm 1959) s 57.

⁵² Egart, *Hästslakt och rackarskam*, s 233f.

⁵³ <http://www.slaktdata.org/register/STORK-V1.XLS>, 2004-11-23, kl 14.30.

Att bödeln och hans dräng inte var högt aktade framgår klart av materialet, men de kan ändå inte ha varit isolerade då det oftast bedrevs krogverksamhet i bödelsstugan. En avrättning krävde insatser av och samarbete mellan många olika yrkeskategorier, som exempel kan nämnas följande exekution av en fransk kapten i december månad 1608: Fem timmermän och två dagsverkskarlar byggde en träplattform på Järntorget, där han först skulle sönderbråkas och sedan halshuggas. Kol köptes för att bränna i kitteln där tängerna skulle värmas när fransosen skulle torteras. Åkare körde 16 lass stockar till Södermalm där han skulle steglas. De fick också betalt för att de körde liket på dragkärra till Södermalm och även för transport av kitteln. Dragarna reste stockar till stegel och stocken till fransosens huvud. Dödgrävaren grävde gropar där stegel skulle placeras. Spik köptes för att fästa bräder på dragkärran och en stor spik för att sätta fast fransmannens huvud på en stock. Repslagaren fick betalt för repet som fransmannens kumpan hängdes i på Södermalm.⁵⁴

2.2 Perioden 1635-1759

Den andra perioden i undersökningen börjar med tillsättningen av den kanske mest kände skarprättaren i Stockholms historia, Mäster Mikael, som har gett namn åt både en gata och ett kvarter i Stockholm. När borgaren i Norrköping Mikael Reisuer, som tidigare sysslat med hantering av häktor, bälten, kedjor och ringar, tillträdde skedde en rejäl uppvärdering av bödelsämbetet i varje fall avseende ersättningen. Tillverkning och försäljning av häktor var en typisk sysselsättning för människor med resandebakgrund, förr gemenligen kallad tattare.⁵⁵ Om mäster Mikael tillhörde resandefolket går inte dock inte att klarlägga. Lönen ökade till 100 daler silvermynt om året dessutom erhöles till kläde 50 daler och till ved 10 daler. Han fick även en säng samt kostpenningar 1 dukat⁵⁶ var vecka från staden och 16 öre från Norrmalm.⁵⁷ Kostpenningar som sedan betalades ut var dock 6 daler/månad. Dessutom fick han betalt direkt från slottet om han avrättade någon där. Perioden slutar med bödeln Kristian Öhlsteins död 1759 och hans dräng Erik Kulbergs vikariat mars till september månad 1759. Skarprättarna som sedan följer och tillhör nästa period verkar alla ha haft en annan bakgrund än denna periods mästermän.

⁵⁴ Saköreslängd 1608/1609, mapp 28, s 30-31, SSK, BRA-1636, SSA.

⁵⁵ Begreppet resande kommer inte att närmare analyseras här mer än att de förr kallades tattare. För den som vill veta mer rekommenderas Bo Hazells bok *Resandefolket. Från tattare till traveller* (Stockholm 2002).

⁵⁶ http://www.lokalhistoria.nu/extra/page/?action=page_show&id=8&module_instance=1, 2004-11-19, kl 12.04, 1 dukat = 2 daler.

⁵⁷ Gunne, "Kvarteret Mäster Mikael och skarprättaren Mikael Reisuer", s 173.

2.2.1 Verksamhet i Stockholm 1635-1759⁵⁸

Denna period innehåller flera nya företeelser, bland annat gick sysslan i arv på olika sätt: När mästermannen Lars Nilsson Hvitlock dog 1659, konserverades (övertogs) hans änka av efterträdaren Jakob Mikaelsson, som dog 1662. Skarprättaren i Nyköping Nils Larsson (Stake) som därefter övertog arbetet, hade i sin tjänst Johan Larsson Hvitlock (Lars' son och Jakobs styvson), som 1674 övertog skarprättarsysslan vid Nils' död.⁵⁹ Ett annat inslag är en eller två bödlar med resandebakgrund, åtminstone Magnus Meijer var bevisligen resande.

2.2.2 Karriär och bakgrund samt tjänsteställning

Bland de sexton personer som denna period varit bödlar var en borgare/handlande, åtminstone tre skarprättare på andra platser och två bödelsdrängar. När mäster Mikael dog försökte hans svåger få överta sysslan, men han befanns olämplig eftersom han hade dålig vandel och blivit avvisad från Nyköping av skarprättaren där.⁶⁰ Anders Månsson Gadd efterträdde och vid hans död verkar han inte ha haft några tillräckligt gamla söner, eller svärsöner som kunde överta arbetet.⁶¹ Lars Nilsson Hvitlock började 1656 och den kedja som ovan beskrivits slutade 1678 när sonen Johan avgick (eller dog). Det bör noteras att stadsmästermannen i Nyköping Nils Larsson hade tjänat där i sexton år innan han av ekonomiska skäl såg sig tvingad att söka tjänsten i Stockholm.⁶² Efterträdaren Mäster Petters, eller Per Larssons, tjänstgöringstid blev dock kortvarig. Han misshandlades svårt av några gardessoldater, efter en dåligt utförd avrättning av en av deras kollegor, och avled en kort tid därefter. Anledningen till den oskickliga exekutionen varierar, de som misshandlade hävdade att bödeln var full, själv skyllde han på frossa.⁶³ Det var dock sed att både bödeln och den som skulle avrättas bjöds på supar, men hur mycket som dracks vid detta tillfälle fanns det olika uppfattningar om. Skarprättaren Isak Andersson från Norrköping, som vikarierat i Stockholm ibland, övertog sysslan under två år, sedan återvände han till Norrköping.⁶⁴

⁵⁸ För en fullständig namnlista se bilaga 1.

⁵⁹ Brev från Johan Larsson Hvitlock till Borgmästare och råd 1674 12/1, Suppliker angående tjänster E5c:1, Stockholms magistrat och rådhusrätt 1639-1849, SSA.

⁶⁰ Gunne, "Kvarteret Mäster Mikael och skarprättaren Mikael Reisuer", s 178.

⁶¹ Dottern Brita Andersdotter Gadd, kvitterade ut lönen efter hans död, vilket styrker påståendet att myndiga söner eller svärsöner saknades.

⁶² Brev från Nils Larsson till överståthållaren 1662 31/7, Suppliker angående tjänster E5c:1, Stockholms magistrat och rådhusrätt 1636-1849, SSA.

⁶³ Kallas Per Larsson i lönerregistret när han lever, efter hans död får Per Erikssons [sic!] änka Ragnhild Hansdotter inestående lön. Kallas enbart Mäster Petter i domstolsprotokollet. Norra Förstadens kämnärsrätt, protokoll i civil- och kriminalmål, A1A, volym nr 27, SSA; se även Arne Jarrick & Johan Söderberg, *Odygd och vanära. Folk och brott i gamla Stockholm* (Stockholm 1998) s 57.

⁶⁴ Kallas skarprättare i Norrköping 1693 och hans son skarprättaren Samuel Isaksson anklagas för oskicklighet i Gullbergs härad 27/7. Meddelat av Gert Pålsson 2004-10-01.

Daniel Persson Askman tillträdde 1683 och blev kvar till 1695 då han avgick.⁶⁵ Ersattes samma år av Jöns Johansson Dundervall från Hudiksvall, vars son Johan några år senare sökte tjänsten som skarprättare i Uppsala, men som ålades visa sin skicklighet och senare inte blev antagen.⁶⁶ 1703 tillträdde Anders Simonsson Bäcker, som redan år 1700 var skarprättare i Västmanlands län och även hade ersättning från Västerås, Sala och Arboga städer till och med år 1711.⁶⁷ Han verkade i Stockholm till sin död den 1 januari 1712, då han efterträddes av svärsonen, nyttillträdde skarprättaren i Västmanland Magnus Gabrielsson Meijer, som tidigare varit honom behjälplig.⁶⁸ Magnus Meijer var son till skarprättaren i Uppsala Gabriel Meijer som var av resandesläkt och fadern talade ett främmande språk, det så kallade häktmakarespråket.⁶⁹ Magnus fortsatte att parallellt vara skarprättare i Västmanlands län till 1720, då hans bror Alexander övertog denna tjänst.⁷⁰ Efter Magnus' död blev skarprättaren Karl Blomberg interimistisk bödel i Stockholm under januari och februari 1728 tills tysken Klement Kristian Helmschläger tillträdde i mars. Helmschläger tillhörde troligtvis den tyska skarprättarfamiljen med samma namn som i flera generationer varit verksamma inom yrket.⁷¹ Han efterträddes 1751 troligen av en annan tysk Kristian Öhlstein⁷² som blev Stockholm och sysslan trogen till sin död 1759, då hans dräng Erik Kulberg tillfälligt tog över.

2.2.3 Tjänstgöringstid

Denna period varierade tjänstgöringstiderna kraftigt från 2 månader för den interimiska skarprättaren Blomberg till 23 år för den tyske bödeln Helmschläger. Den genomsnittliga tjänstgöringstiden var cirka 8 år. Åtminstone tio stycken av sexton avgick med döden, varav en blev avrättad och en annan misshandlad till döds. Fyra stycken lämnade tjänsten och två bödlars öden är okända. Denna period karaktäriseras av en större stabilitet än den förra, med långa tjänstgöringsperioder.

⁶⁵ Kvitterar själv ut slutlönen, så han kan inte ha dött på sin post.

⁶⁶ Ljungström, *Skarprättare, bödel och mästerman*, s 99. Sonen kallas där Johan Jönsson Dinnervall, i Stockholm förekommer bara varianterna Dunderwall och Dunderwald.

⁶⁷ Ljungström, *Skarprättare, bödel och mästerman*, s 120.

⁶⁸ Bouppteckning 1712/1:689, Stockholms rådhusrätt och magistrat, SSA; Enligt Huvudbok 1712, s 897, Stadskamreraren, SSA, så fick han enligt Magistratens resolution den 30/12 1711 anställningen från år 1712.

⁶⁹ Ljungström, *Skarprättare, bödel och mästerman*, s 26-27. Magnus' tjänstgöringstid är där för kort angiven, skall vara 1712-1727.

⁷⁰ Ljungström, *Skarprättare, bödel och mästerman*, s 120.

⁷¹ Enligt Glenzdorf & Treichel, *Henker, Schinder und arme Sünder*, band 1, s 400 o band 2, s 271, hade skarprättaren i Lüneburg Hans H sonen Hieronymus H, skarprättare i Stade, som i sin tur hade sönerna Johann Heinrich (identisk/namne med skarprättaren i Bergen, Norge) och Clement Christian (identisk/namne med skarprättaren i Stockholm).

⁷² Enligt Glenzdorf & Treichel, *Henker, Schinder und arme Sünder*, band 2, s 383-384, fanns det fyra tyska skarprättare Öhlstein (Öllstein/Ölstein) som kunde vara tänkbar fader till honom, en hette dessutom Christian.

2.2.4 Inkomster

Mäster Mikael fick i början av perioden en fast lön på 100 daler silvermynt, till kläde 50 daler och till ved 10 daler, dessutom fick han kostersättning med 6 daler per månad, totalt 232 daler/år, se tabell 2. En stadstjänare fick samtidigt 60 daler. Mästern hade extra betalt för varje förrättning han utförde: 3 daler för stegling, bränning 2 daler, halshuggning 1 daler 16 öre, hängning 1 daler, kåkstrykning 16 öre och förvisning staden 8 öre.⁷³ 1646 ökade stadstjänarnas lön till 102,5 daler silvermynt. 1647 ökade något ytterligare till 105 daler medan bödelns lön var oförändrad. Året därpå fick han dock 250 daler, vilket även efterträdaren fick. 1655 sjönk mästermannens lön till 200 daler medan stadstjänarnas löner var oförändrade. Först 1685 började ett tillägg till stockknekten betalas ut, då 24 daler. Tillägget var 1686 100 daler, och inkluderades sedan i skarprättarlönen som blev 300 daler. 1694 sänktes stadstjänarnas lön till 80 daler enligt 1694 års stat (lönelista). Det kan bero på att stadstjänarnas polisiära uppgifter med tiden minskade och de blev nu mera rådstuguvaktmästare. Lönerna var oförändrade till och med 1728. Lönelista för 1729 saknas, men 1730 enligt Kungl Maj:ts brev fick skarprättaren 200 daler silvermynts tillökning från maj månads början 1729 eftersom han bestått provotiden. Han fick även 10 daler för varje hugg.⁷⁴ Enligt magistratens resolution av den 25 juni 1731 gavs mästermannen vedergällning för döda kreaturs bortförande av gatorna med 300 daler.⁷⁵ Denna ersättning återfinns först 1735 i avlöningsboken, men har i tabellen redovisats från 1731. Enligt magistratens resolution den 26 september 1740 skulle mästermannen få årlig hyresersättning istället för den gamla mästermansgården på söder.⁷⁶ Handelskollegiet fastställde i sin resolution den 22 januari 1741 den årliga hushyran till 100 daler.⁷⁷ Hushyran står inte att finna i räkenskaperna förrän 1759 och ingår heller inte i tabell 2. Noteras bör att hushyran erhöles istället för bostadsförmån, skarprättaren fick nu alltså själv betala hyran i stället för att som tidigare ha haft tillgång en fri bostad. Helmschläger begärde i ett brev till kung Fredrik att få mer betalt eftersom han vid vite var skyldig att utföra de domar som avsåg avrättning eller stegling och betjäna sig av karlar och inte använda kvinnor till den döda kroppens hanterande och styckande. Det var svårt att få några karlar att biträda honom och han var tvungen att skicka efter män från utrikes ort, vilket var dyrt. Fredrik svarade med att beordra magistraten att ge skarprättaren

⁷³ Gunne, "Kvarteret Mäster Mikael", s 173.

⁷⁴ Brev från Fredrik I till Magistraten 1730-06-21, resolution nr 19, Magistratens resolutioner, SSA; Finns även i Acta miscellanea, volym 4, mapp Skarprättare, Riksarkivet (RA).

⁷⁵ Avlöning 1735, D1a1, Stadskamreraren, SSA. Resolutionen finns inte i den särskilda resolutionsboken.

⁷⁶ Magistratens resolution 1740-09-26, nr 42, Magistratens resolutioner, SSA.

⁷⁷ Handelskollegiets resolution 1741-01-22, nr 42 (samma nr som förra), Magistratens resolutioner, SSA.

ytterligare 200 daler silvermynt/år retroaktiv från 1749.⁷⁸ Helmschläger fick inte njuta länge av den nya lönen eftersom han dog redan i maj 1751, men hans efterträdare fick behålla samma lön.

Tabell 2 Lön och ersättning för skarprättare respektive stadstjänare 1636-1759 i daler/år. Från 1741 utgick dessutom hushyra med 100 daler/år, vilket inte ingår i tabellen.

År	36-43	1646	1647	48-54	55-84	1685	86-93	94-28	1730	31-48	49-59
Bödel											
Lön	232	232	232	250	200	224	300	300	500	800	1000
Stadstj											
Lön	60	102,5	105	105	105	105	105	80	80	80	80

Källa: Huvudbok 1636-1734, Avlöning 1735-1759, Stadskamreraren, SSA.

För tydlighetens skull bör noteras att åren 1636/37, 1637/38, 1638/39 tillämpades brutna räkenskapsår från 1/5 till 30/4. 1639 lades räkenskaperna om till kalenderår och åtta månaders ersättning betalades ut. Räkenskaper för år 1640 saknas, men 1641 betalades löner baserade på hela kalenderåret ut. Lönerna har när det behövts räknats om till helårslöner för jämförbarhetens skull. I Acta miscellanea finns ett förslag till ny prislista från 1727, som var avsedd att ersätta en gammal prislista från 1674. Denna innehåller ersättningar för olika ersättningar som skarprättaren skulle erhålla förutom sin fasta lön. Några exempel: För halshuggning med svärd eller yxa 5 daler silvermynt, för rådbråkning, parterande och stegelsättning på två pålar 15 daler, halshuggande och steglande på en påle 10 daler, upphängande i galge 8 daler, tungans utskärande 5 daler, örons utskärande 2 daler och brännmärkning i ansikte eller på rygg 2 daler.⁷⁹

2.2.5 Förekomst i domböcker

För denna period finns inga tänkeböcker och domstolsmaterialet är omfattande, minst en volym per år. De enda domböcker som kontrollerats är Norra Förstadens kämnärsrätts protokoll 1681 och Stockholms magistrats och rådhusrätt 1681, eftersom i den förra fanns målet med den misshandlade mästermannen och där angavs att målet överlämnats till magistraten, men där återfanns det inte.⁸⁰ Händelseförloppet med den misslyckade avrättningen och efterföljande misshandel framgår klart av protokollet, men någon dom kunde inte fällas då förföljarna och misshandlarna tillhörde kungliga gardet och skulle därför dömas

⁷⁸ Brev från Fredrik I till Magistraten 1750-03-30, resolution nr 84, Magistratens resolutioner, SSA.

⁷⁹ Förslag till ny prislista 1727, volym 4, mapp Skarprättare, Acta Miscellanea, RA.

⁸⁰ Protokoll i civil- och kriminalmål, A1A, volym 27, 1681-02-17, s 131-133, Norra Förstadens kämnärsrätt, SSA; ProtokollA2a, volym 16, 1681, Stockholms magistrat och rådhusrätt 1636-1849, SSA.

av annan rätt. Bödeln sökte skydd i en bagarbod och Brita Ersdotter som arbetade där ville rädda honom från förföljarna *eftersom* hon inte visste att det var bödeln. Vad hon skulle ha gjort om hon vetat detta från början framgår inte, inte heller om det är protokollföraren som lagt orden i hennes mun. Hela händelsen säger dock något om synen på skarprättaren.

2.2.6 Lagar⁸¹ och förordningar

Kyrkolagen stadgade 1686 att präster skulle tillhandahållas de dödsdömda för att undervisa dem och trösta dem med Guds ord. Ett kungligt brev 1693 stadgade att avrättningarna skall ha närvaro av allmänheten. Den 5 januari 1699 förordade Karl XII att skarprättarna borde ses som ärliga och deras familjer fick inte avskiljas från andra hederligas umgänge. Bödeln skulle vara av god frejd, det vill säga ärlig och ostraffad, och allmänheten hade inte någon rätt att förfölja honom.⁸² Den 24 maj 1700 kom en kunglig förordning som förbjöd människor att ofreda eller bära hand på skarprättaren vid dennes tjänsteförrättande. Där stadgas att eftersom det, tid efter annan, förekom att folkhopar vid avrättningar överföll skarprättaren med stenar eller annat tillhygge så blev det nu förbjudet vid livsstraff (=dödsstraff) att överfalla bödeln. Det talas om den inbillning somliga av det gemena folket hade att det skulle vara tillåtet att misshandla om han misslyckades med avrättningen, eller utförde den oskickligt. Detta skulle hanteras av behörig myndighet och inte pöbeln.⁸³ Präster tvingades enligt en kunglig resolution 1723 att närvara vid avrättningar. Sveriges rikes lag antogs 1734 och började gälla 1736. Dödsstraff föreskrevs där för 68 olika brott. 1752 utgav Stockholms stads politikollegium en taxa för bortförande och hudavdragning av kreatur. Något som redan beslutats 1746 men som tydligen inte efterföljdes. Skarprättaren skulle genast och utan dröjsmål följa taxan och fick inte ta mer betalt än som följer: För en häst, oxe eller ko 5 daler silvermynt, ett svin 2 daler, en hund 1 daler 16 öre och en katt 24 öre.⁸⁴

2.2.7 Rackarnas liv och karriärer

Denna period finns det två exempel på rackare som blev skarprättare, en med fast tjänst och en som vikarie medan en ny tillsattes. I räkenskaperna nämns 1636 att skarprättaren och hans

⁸¹ Ambrius, *Att dömas till döden*, s 189-190.

⁸² Sven Lindahl mfl, *Vår släkt under 300 år: skarprättare Verner Nilsson Wallins ättlingar* (Lund 2001) s 14.

⁸³ Kongl. may:tz Placat Och Förordning, Angående Dem som ofreda eller bära hand på Skarp-Rättaren wid des tiensts förrättande. Dat. Giötheborg den 24 maij, åhr 1700, Databas Regina, Kungliga biblioteket (KB).

⁸⁴ Taxa, Hwarefter Skarprättaren här i Staden, då någre döde kreatur, igenom hans utskickade, bårtföras, och hwartil ägarne sjelfwe omkostnaden komma at bestå, hafwer at undfå desz betalning .., Svenskt offentligt tryck – 1833, Modée bd 5 s 3470, KB.

dräng fått 5 daler och 16 öre för att de kåkstrukit några konor och förvisat dem staden.⁸⁵

Vidare har drängen fått 4 daler och 16 öre för att han bar två döda fångar och en piga som fanns död på stadsmarken till jorden.⁸⁶ 1641 fick drängarna 1 daler och 8 öre för att de bar en död människa som låg i strömmen till jords.⁸⁷ Från 1685 började Stadskamreraren betala ut lön till stockknekten. Detta år fick stockknekten Anders Persson 24 daler, nästa år fick stockknekten eller dess hantlangare 100 daler. Ersättningen redovisades separat till 1688, sedan ingick dessa 100 daler i skarprättarens lön.⁸⁸ Att bödelsknekt var ett allvarligt skällsord fortfarande 1681 framgår av flera mål i Norra Förstadens kämnärsrätt. Ett annat exempel på utanförskapet är att bödeln och hans medhjälpare hade en egen avskild bänk i kyrkan.⁸⁹

2.2.8 Sammanfattande diskussion rörande perioden

Perioden börjar med en uppgradering av bödelsämbetet, i alla fall lönemässigt. Föraktet för bödel fanns dock fortfarande kvar i mitten av perioden, då en skarprättare misshandlades till döds. När den tyske skarprättaren Klement Kristian Helmschläger tillträdde, eller åtminstone efter han bestått provotiden, skedde ytterligare en uppgradering lönemässigt sätt. Efter förordningen 1699 där befolkningen beordrades behandla mästermannen som andra ärliga män och inte förfölja honom så skedde även en uppgradering av hans status. Lars Geschwind menar att Karl XII hade pragmatiska avsikter med statushöjningen för bödeln, som kan kopplas till den statliga strävan att kontrollera rättvisan på alla nivåer. Han menar att utbyggnaden och professionaliseringen av rättsväsendet var en utveckling från lokal till central rättsskipning, där tyngdpunkten flyttades från konfliktlösning till kontroll.

Uppvärderingen av bödeln stärkte den statliga kontrollen över den lokala rätten. Genom att skarprättarens hushåll tilläts beblanda sig med ärliga människor kunde de välja mellan fler yrken och därmed undvika att ligga samhället till last som fattigvårdsmottagare. Folkliga föreställningar tar dock lång tid att ändra och i 1734 års lag hette det att skarprättaren med hustru, barn och tjänstefolk var i kungens hägn och ämbetet fick inte hållas som nesligt. Han menar att det var först under 1800-talet som skarprättaren fick högre anseende.⁹⁰

⁸⁵ Stadskamrerarens räkenskaper 1636, GIa1 303:5, s 30, Stadskamreraren, SSA.

⁸⁶ Stadskamrerarens räkenskaper 1636, GIa1 303:5, s 31, Stadskamreraren, SSA.

⁸⁷ Stadskamrerarens räkenskaper 1641, GIa1 303:5:3, s 20, Stadskamreraren, SSA.

⁸⁸ Stadskamrerarens räkenskaper 1685-1688, GIa1, Stadskamreraren, SSA.

⁸⁹ Jarrick & Söderberg, *Odygd och vanära*, s 257-258, not 111.

⁹⁰ Lars Geschwind, "Ärlig eller oärlig. Identitet och utanförskap i det tidigmoderna Uppsala", i Anders Florén & Åsa Karlsson (red), *Främlingar – ett historiskt perspektiv* (Uppsala 1998) s 54-55.

Ett annat sätt att få en uppfattning om hur synen på bödel och rackaren var, är att studera hur de behandlades i kyrkliga ärenden. Egart beskriver hur ingen ville ha rackaren som fadder och att ingen kvinna ville bära rackarens barn till dopet. Hon ger ett exempel från Danmark 1734 där faddrar var de som av menigheten kunde förmås att framträda. 1698 hade i Danmark påbjudits att borgarna och deras hustrur skulle vara nattmännen behjälpliga vid dop och begravning. Under 1700-talet återfinns förvånansvärt socialt högtstående faddrar till rackarbarnen.⁹¹ För förra perioden har inga dopnotiser rörande skarprättarnas barn hittats, men denna period föds två barn till Magnus Meijer, det första som döptes 1712 hade bland annat en präst bland dopvittnena, medan det andra som döptes 1714 inte hade några högtstående faddrar.⁹² I Helsingborg var dock de högsta befattningshavarna och deras fruar faddrar när skarprättaren Verner Wallins barn döptes.⁹³ Likaså när nattmannen i Malmö Mikael Martinssons son döptes 1752 i Sankt Petri församling bestod dopvittnena av rådmannen och fiskalen med fruar.⁹⁴ Förekomsten av högststatusfaddrar skall inte överdrivas, i Malmö förekom det oftare vittnen från nattmansfolket än från rådstugan. Kyrkolagen från 1686 ställde vissa krav på faddrarna, bland annat skulle de kunna katekesen, vilket många rackare inte gjorde. De kunde därför inte komma ifråga som dopvittnen.⁹⁵

När Helmschläger dog 1751 uppgick boets totala tillgångar till ansevärda 11 164 daler silvermynt, av denna summa värderades hans fastighet på Götgatan till 8 000 daler. Vidare var äldsta dottern Margareta gift med hovkocken Lydert von Seth och yngsta dottern var gift med en tobaksfabrikör.⁹⁶ Endast rikedom ger inte hög status, men döttrarnas giftermål tyder på att skarprättarens familj inte hade lågt anseende, kanske kan redan här skönjas en positiv effekt av förordningar och lagar. Matthiessen menar att under 1700-talet när de tyska skarprättarsläkterna trängde bort de tidigare bödlarna, skedde en gradvis höjning av mästermannens sociala ställning och vanäran började avta.⁹⁷

2.3 Perioden 1759-1920

Denna period börjar med tillsättningen av beredargesällen Johan Niklas Plettner som skarprättare. Han verkar ha tagit Stockholm med storm, i alla fall kvinnorna, på femton

⁹¹ Egart, *Hästslakt och rackarskam*, s 236.

⁹² Dopbok Hedvig Eleonora CI:3 1712 5/6 respektive 1714 28/7, SSA.

⁹³ Lindahl, *Vår släkt under 300 år: skarprättare Verner Nilsson Wallins ättlingar*.

⁹⁴ Dopbok Malmö Sankt Petri 1752 2/5, GID 1313.83.96900, Gensline, kräver abonnemang.

⁹⁵ Egart, *Hästslakt och rackarskam*, s 236.

⁹⁶ Bouppteckning 1751/2/1:480, EIIA1:2:143, kort 10/11, s 480, Stockholms rådhusrätt, SSA.

⁹⁷ Matthiessen, *Bøddel og galgefugl*, s 20.

månader lyckades han få tre barn med tre olika kvinnor.⁹⁸ Det som karaktäriserar denna period är att samtliga bödlar hade en ”civil” bakgrund, det vill säga de hade alla arbetat med något annat utanför avrättarbranschen innan de blev skarprättare. Vad de arbetat med och hur deras bakgrunder såg ut kommer att noggrant analyseras i kapitel 2.3.2. Perioden slutar med Sveriges siste skarprättare Anders Gustav Dalman, som till och med var så stolt över sitt yrke att det stod AG Dalman, skarprättare på bostadsdörren, vilket all litteratur upplyser om.

2.3.1 Verksamma bödlar i Stockholm 1759-1920⁹⁹

Under denna period har rekryteringsbasen vid tjänstetillsättningen breddats. Det var tio män med mycket varierande yrkeskarriärer som blev skarprättare och alla utom en avgick med döden.¹⁰⁰ Det har i ett fall varit möjligt att närmare studera alla sökandes bakgrunder. Mot slutet av perioden försvann ansvaret för rackarna och deras sysslor, vilket innebar en viss inkomstförlust, men medförde en statushöjning, då bödeln slapp förknippas med den smutsiga hanteringen av djurkadaver. Sammanslagning av skarprättartjänsterna i de olika länen ledde fram till att det vid periodens slut endast fanns en bödel för hela Sverige.

2.3.2 Karriär och bakgrund samt tjänstetillsättning

Denna period har det varit möjligt att studera alla skarprättares tidigare karriärer, genom att deras tidigare yrken angavs vid utnämningen. I några fall har det också gått att få fram uppgifter om deras föräldrar och svärföräldrar vilket har betydelse för att studera deras bakgrunder, se tabell 3. Det har varit av intresse att se om sysslan även denna period ärvdes från far till son eller från svärfar till svärson. Det förekom bara ett fall där ämbetet ärvdes och det var när Karl Ludvig Hafström tog över sysslan vid sin far Karl Gustav Hafströms död. Företeelsen kunde möjligtvis ha varit vanligare, men skarprättarna var antingen barnlösa eller hade bara unga ogifta döttrar när de dog. I fallet med den siste skarprättaren så var hans son Gustav Albert behjälplig vid flera avrättningar, men eftersom dödsstraffet avskaffades fanns ingen tjänst att överta. Dalman & Gunne nämner att Hafström d ä var en bland tolv sökande 1820 och Johannes Persson Palmgren var en bland 28 sökande 1883. Bland dessa var tolv soldater, tre slaktare, två vaktkonstaplar, en kopparslagare, en skraddare, en snickare, en gjuteriarbetare, en vaktmästare, en konduktör, en tandläkare (barberare), en utan angivet yrke

⁹⁸ Dopbok Hedvig Eleonora församling CI:II 1760-1, s 17, s 61 o s 134.

⁹⁹ För en fullständig namnlista se bilaga 1.

¹⁰⁰ Fattigvårdsföreståndaren Johannes Persson Palmgren slutade frivilligt efter två år, men sökte förgäves tjänsten ånyo när den utannonserades. Dalgren som dog 1920, anges enligt sonens berättelse ha varit skarprättare fram till sin död, medan en annan källa (Järbe) anger att han avgick 1912. Allt enligt Dalman & Gunne, AG Dalman.

och Palmgren fattigvårdsföreståndare.¹⁰¹ Det bör noteras att Palmgren var polis 1882 innan han flyttade till Norrbärke församling.¹⁰² Bland de sökande återfanns Anders Gustav Dalman, som först två år senare vid Palmgrens avgång, fick sysslan.

Tabell 3 Skarprättarnas i Stockholms stad 1759-1920 bakgrund

Skarprättarens namn	Yrke före tillträde	Faders yrke	Svärfaders yrke
Plettner (1759-1781)	beredargesäll		
Hollberg (1781-1787)	tygväwaregesäll		stadstimmerman
Willman (1787-1791)	vedbärare		
Bergman (1792-1818)	timmerdräng		spannmålsmätare
Blomberg (1818-1820)	mjöltnare		mjöltnare
Hafström (1820-1832)	bildhuggare	bildhuggare	brandmäst/bonare
Hafström (1832-1859)	snickarelärling	bildhugg/skarprätt	okänd hu f uä
Hjort (1859-1882)	fånggevaldiger	matros	
Palmgren (1883-1884)	fattigvårdsförest	åbo (jordbruk)	
Dalman (1885-1920)	soldat	bonde	byggmästare

Kommentar: Hafström d ä var gift två gånger. Hafström d y:s far hade två yrken.

Källor: Fullmakter, Stadskamreraren, SSA, Mantalslängder, SSA, Bouppteckningar, SSA, Dopböcker Konga (M), Lovö (AB), Maria (AB), Klara (AB), Dalman & Gunne, *Sveriges siste skarprättare A G Dalman* (Stockholm 1934).

Tabell 3 visar att det var män med mycket olika bakgrund som blev skarprättare denna period. Flera var hantverkare av olika slag och många kunde säkert hantera olika verktyg som kom väl till pass när de i sin nya syssla skulle avrätta dödsdömda. Förutom Hafström d y har det inte kunnat konstateras att någon ärvt sysslan eller haft skarprättarbakgrund på fädernet eller genom giftermål. Resultatet kan jämföras med de personer som sökte tjänsten som skarprättare i Blekinge och de båda Skånelänen 1829. Där var det bland 15 sökande bland annat fyra militärer, en kopparslagaregesäll, en torpare, en extra fånggevaldiger och en timmerman och slaktare. Alltså en samling av vanliga människor och inte straffade eller män från samhällets bottenkikt.¹⁰³ Geschwind skriver att skarprättarna protesterade när bodelsämberet gjordes tillgängligt för vanligt folk. De hade tidigare relativt sett haft en tryggare försörjning än övriga underklassen, eftersom yrket var föraktat och det inte var stor konkurrens om tjänsterna, nu riskerade de att bli arbetslösa.¹⁰⁴

¹⁰¹ Dalman & Gunne, *A G Dalman*, s 44 o 55.

¹⁰² *Rotemansarkivet*, beta-version, SSA, flyttade 8/9 1882 till Norrbärke (=fs där Smedjebacken ingår).

¹⁰³ Torsten Nilson, "Hans Carlsson, skarprättare", *Ale nr 4 2000* (2000) s 9.

¹⁰⁴ Geschwind, "Ärlig eller oärlig", s 56.

Det fanns säkert flera skäl till varför en person sökte arbetet, men i många fall spelade säkert betalningen en stor roll. Bildhuggaren Karl Gustav Hafström hade till exempel stora problem att få verksamheten att gå runt, innan han blev skarprättare.¹⁰⁵ Han blev dock inte rik på arbetet utan hans bouppteckning visade bara en behållning på 37 riksdaler.¹⁰⁶ Eftersom avrättningarna minskade över tiden, hade skarprättarna bisysslor, åtminstone från 1820 när Hafström d ä tillträdde. Hafström arbetade fortfarande som bildhuggare, hans son arbetade som snickare, och de båda bedrev dessutom krogverksamhet. Johan Fredrik Hjort som tillträdde 1859 hade kvar sitt gamla arbete som fånggevaldiger vid sidan om och fattigvårdsföreståndaren Johannes Palmgren (1883-1884) fortsatte med sitt arbete i Smedjebacken. Den siste skarprättaren Dalman som före anställningen var soldat, var även vice värd i den fastighet han bodde i och ytterligare en.

2.3.3 Tjänstgöringstid

Det förekom tio stycken bödlar denna period och den som tjänstgjorde kortast tid var mjölnaregesällen Sven Blomberg som tillträdde 1818 men dog redan 1820. Längst tid arbetade A G Dalman som tillträdde 1885 och avgick med döden 1920.¹⁰⁷ Han var vid slutet av sin anställning skarprättare för hela landet. Hans arbetsbörda kan inte ha varit alltför betungande eftersom antalet avrättningar gått ner kraftigt och han verkställde endast sex avrättningar under sin långa karriär.¹⁰⁸ Denna period var den stabilaste av de tre, mest till följd av att de flesta av skarprättarna levde länge och behöll tjänsten livet ut.

2.3.4 Inkomster

Inkomstutvecklingen blir denna period något missvisande eftersom skarprättarsysslan redan 1858 efter ett kungligt cirkulär började centraliseras, innebärandes att när en tjänst i ett län blev ledig tillsattes den i första hand med en skarprättare från något annat län, som övertog ersättningen och fick utföra de få avrättningar som behövdes.¹⁰⁹ Det har redan nämnts att bödlarna hade andra bisysslor, men det går oftast att hålla isär ersättningar, om inte kommer detta att redovisas i noter. I tabell 4 framgår de löner som återfinns i Stadskamrerarens liggare

¹⁰⁵ Mantalslängd Staden västra 1820, nr 131, SSA: "Inkomst av handel 300 riksdaler, uppger ingen behållning."

¹⁰⁶ Bouppteckning 1833-I-116, EIIA1:2:464a, Stockholms rådhusrätt, SSA.

¹⁰⁷ Bengt Järbe, *Polisen i Stockholm förr och nu* (Stockholm 1975) s 192, anger att Dalman drog sig tillbaka 1912, efter 22 år som skarprättare. Denna uppgift stämmer dels inte eftersom Dalman tillträdde 1885 och det gör 27 år. Dels anger sonen G A Dalman att fadern var skarprättare i 35 år, alltså till sin död. I *Rotemansarkivet* tituleras han åtminstone t o m 1918 skarprättare. I Mantalslängden rote 17, 1915 anges dock ingen inkomst.

¹⁰⁸ Dalman & Gunne, *A G Dalman*, s 33.

¹⁰⁹ Dalman & Gunne, *AG Dalman*, s 40-41.

över tjänster och avlöningar fram till 1812. För år 1819 har använts matrikel över ämbetsmän, som har en något oklar datering. Den skall enligt en uppgift avse detta år, men det anges dessutom att den avser början av 1800-talet. I denna finns lönen för skarprättare Bergman, som dog redan 1817, upptagen till 200 riksdaler, för hans efterträdare Sven Blomberg och Hafströmarna anges enbart deras tillträdesdatum men i deras fullmakter anges att de ”åtnjuta den lön och de förmåner tjänsten åtfölja”, lönen verkar alltså inte ha varit individuell utan helt kopplad till yrket.¹¹⁰

Tabell 4 Lön och ersättning för skarprättare respektive stadstjänare
1760-1819, i daler silvermynt 1760-1776, i riksdaler 1777-1819.

År	60-62	63-76	77-81	82-89	90-06	1812	1819
Bödel							
Lön	1100	1200	166	200	200	200	200
Stadst							
Lön	80	80	13	16	16	33	75

Kommentar: 1 riksdaler = 6 daler silvermynt.

Källa: Liggare över tjänster och avlöningar 1760-1812, Matrikel
över ämbetsmän 1800-talets början, Stadskamreraren, SSA.

Vid ingången av perioden inkluderades hushyran som var 100 daler silvermynt/år i lönen. Efter magistratens resolution den 6 juli 1763 ökade hushyran med ytterligare 100 daler/år. Stadstjänarna hade samma lön som de haft från 1694 ända till 1777, då valutan ändrades från daler silvermynt till riksdaler. 1 riksdaler motsvarade 18 daler kopparmynt eller 6 daler silvermynt, vilket gör att löner från 1777 enbart skulle vara 1/6 av 1776 års lön. Detta stämmer då stadstjänarna fick 13 riksdaler och 16 skilling efter reformen.¹¹¹ Skarprättaren fick dock bara 166 riksdaler och 32 skilling, vilket motsvarade 1000 daler silvermynt, alltså en minskning med 200 riksdaler silvermynt. Först 1781 anges att lönen är 100 riksdaler enligt 1781 års ordinarie stat, för döda kreaturs bortforslande 50 riksdaler och hushyra enligt beslut 1740 16 rdr 32 skilling samt hushyra 16 rdr 32 skilling enligt beslut från 1763. Hushyran verkar inte ha utbetalats från 1777, i alla fall omnämns den inte i liggare över tjänster och avlöningar. För att krångla till det ytterligare finns det även ett brev från den 1 november 1781, där skarprättaren Hollberg personligen gavs 200 riksdaler i årslön av hans excellens

¹¹⁰ Matrikel över ämbetsmän 1800-talets början, Stadskamreraren, SSA; Fullmakter 1783-1838, EIIa, nr 59, 92 o 262, Stadskamreraren, SSA.

¹¹¹ <http://www.myntkabinettet.se/svnum/myhi14.htm>, 2004-11-19, kl 12.30. 1 riksdaler = 48 skilling, 16/48 = 1/3, 13,33 x 6 = 80 daler silvermynt.

överståthållaren.¹¹² 1812 höjs lönen med femtio procent för stadstjänarna och det gör även grundlönen för skarprättaren, från 100 till 150 riksdaler, ersättningen för bortforslande av kadaver förblev oförändrad. Enligt mantalslängden 1830 hade Karl Gustav Hafström följande inkomster: lön 200 rdr, hyrespenningar 33,16 rdr, skopenning 8 rdr, båtpenning 5 rdr, lön å Landskansliet 16,32 rdr, alltså totalt 263 rdr.¹¹³ Jämförelsevis kan nämnas att ordinarie stadstjänaren vid Södra kämnärsrätten Apelholm samma år tjänade 108 rdr 16 öre.¹¹⁴ Vilket blir den sista jämförelsen med stadstjänarnas löner, eftersom det nu fanns stadstjänare vid olika rätter med vitt skilda löner och även för att skarprättarna nu hade flera inkomstkällor.

Karl Ludvig Hafström hade 200 rdr enligt stat och extra ersättning med 100 rdr, alltså 300 rdr från inkomstslaget tjänst 1840. Han hade också en inkomst från sin snickerirörelse som uppgick till 200 rdr.¹¹⁵ Tio år senare uppgav hans hustru Maria hans inkomst till 200 rdr, men Överståthållarämbetet korrigerade uppgiften till 328 rdr, ingen inkomst av rörelse redovisades.¹¹⁶ Det kan jämföras med Järbes uppgift att löneförmåner faststälts till 200 riksdaler i egen lön samt fri bostad och 200 riksdaler till avlöning av drängar som gjorde diverse av skarprättarens enkla göromål, som grävde ner självspillingar, dödade och flådde djur.¹¹⁷ Hans påstående att det 1858 blott fanns en skarprättare i Stockholm bosatt för hela landet gemensam, överensstämmer inte med verkligheten eftersom detta först inträffade 1887. Johan Fredrik Hjort hade enligt mantalslängden 1860 en lön totalt på 750 riksdaler, fördelat på hans arbete som fånggevaldiger 450 rdr och skarprättare 300 rdr.¹¹⁸ Efterträdaren Palmgrens ersättning har inte kunnat studeras, då han bodde i Norrbärke församling under tiden som skarprättare och alltså inte förekom i Stockholms mantalslängder, men eftersom både föregångaren och efterträdare hade 300 kronor från staden, kan antas att även han tjänade denna summa exklusive fattigvårdsföreståndarelönen. Dalman tjänade 1890 300 kronor som skarprättare och 500 kronor som vice värd för två fastigheter.¹¹⁹ 1912 var hans inkomst av tjänst 700 kronor, men vad som ingick i denna summa framgår inte. Inkomsten kan jämföras med hans näst yngste sons lön som koppartryckare vilken uppgick till 1 260 kronor.¹²⁰ Äldste sonen uppger att förutom de 300 kronorna från staden så fick fadern 92

¹¹² Liggare över tjänster och avlöningar, s 250, Stadskamreraren, SSA.

¹¹³ Mantalslängd Katarina södra och västra 1830, nr 1941, s 445, SSA.

¹¹⁴ Mantalslängd Katarina södra och västra 1830, nr 1668, SSA.

¹¹⁵ Mantalslängd Katarina södra och västra 1840, nr 1886, SSA.

¹¹⁶ Mantalslängd Katarina södra och västra 1850, nr 1771, SSA.

¹¹⁷ Järbe, *Polisen i Stockholm förr och nu*, s 87.

¹¹⁸ Mantalslängd Johannes 1860, nr 584, SSA.

¹¹⁹ Mantalslängd rote 17 1890, nr 3347, SSA; Från 1873 användes kronor och 1 riksdaler riksmünt = 1 krona.

¹²⁰ Mantalslängd rote 17 1912, nr 5324, SSA.

kronor från en del län och från det sista län han erhöll ersättning, Malmöhus, utgick endast 24 kronor per år.¹²¹ Dessa ersättningar från länen kan alltså inte ha ingått i mantalsuppgiften.

2.3.5 Förekomst i domböcker

Någon genomgång av domböcker har av tidsmässiga skäl inte varit möjligt att göra. Kanske skulle vid närmare granskning Plettner återfinnas i något faderskapsmål. Dalman och Gunnes bok nämner att Karl Ludvig Hafström flera gånger blev överfallen, både med slag och med okvädningsord, men att det inte går att avgöra om han blivit angripen på grund av sitt bödelsyrke eller för att han bedrev krogverksamhet.¹²² Boken om A G Dalman innehåller få fotnoter eller källhänvisningar, det går därför inte att bedöma vare sig sanningshalten eller om överfallen hamnade inför rätten.

2.3.6 Lagar och förordningar¹²³

Den 7 november 1760 kom en ny kungörelse om den betalning som skarprättarens betjänter var tillåtna att begära för döda kreaturs bortförande och hudavdragning av desamma. Det är tydligt att rackarna fortfarande inte följde taxan eftersom det angavs att de fordrade så dryg betalning att hudarna blev för dyra och kom varken ägarna eller någon annan till gagn. För att det skulle bli ett skäligt pris på hudarna till bland annat läderberedning förnyades inte bara taxan från 1752 utan specificerades ytterligare. För utförandet av en häst, ox eller ko erhöles 15 daler kopparmynt och för hudavtagningen 6 daler. För ett svin 6 daler respektive 3 daler, för en hund 4 daler 16 öre respektive 2 daler 8 öre samt för en katt 2 daler 8 öre respektive 1 daler.¹²⁴

Lagstiftningen började under denna period bli humanare och 1772 avskaffades tortyr. Sju år senare kom en kunglig förordning under Gustav III innebärande att dödsstraff inte längre skulle vara i avskräckande syfte. Vid vissa sedlighetsbrott gjordes avsteg från mosaisk rätt. Först 1841 avskaffades de kvalificerade dödsstraffen som rådbräkning, stegel och hjul etc. 1858 avskaffades hängning som avrättningsmetod, samtidigt som en centralisering av skarprättartjänsten inleddes, när ett län blev ledigt skaffades ingen ersättare. Två år senare

¹²¹ Dalman & Gunne, *A G Dalman*, s 33.

¹²² Dalman & Gunne, *A G Dalman*, s 45.

¹²³ Ambrius, *Att dömas till döden*, s 189-190.

¹²⁴ Kungörelse, Angående Den betalning, som Skarprättarens Betjenter hafwa at undfå, så wäl för döda Kreaturs bårtförande, som för Hudens aftagande utaf sådane Kreatur. Gifwen Stockholms Rådhus den 7. Novembris 1760, KB.

blev prästerna befriade att följa med till avrättningsplatsen. Ytterligare fyra år senare utkom en ny strafflag, som från och med 1865 ersatte 1734 års missgärnings- och straffbalk.

Dödsstraffsmotståndarna led ett nederlag när riksdagen 1868 avslog en motion om dödsstraffets avskaffande. Avrättningar som tidigare varit offentliga avskaffades 1877 och skulle nu istället ske inom fängelsets murar. Centralisering av skarpmästarämbetet hade 1887 lett fram till att det endast kvarstod en skarprättare för hela Sverige. Den sista kvinnan avrättades 1890. Fyra år senare kom en ändring av föreskrifter om kvarlevor tillstånd. År 1900 användes handbila för sista gången vid en avrättning. 1906 infördes en fast fallbila. Fyra år senare avrättades mördaren Ander med giljotin på Långholmen, och han blev den siste att avrättas i Sverige. Dödsstraff i fredstid i Sverige avskaffades, ett år efter Dalmans död, 1921. Först 1972 avskaffades det även under krigstid.

2.3.7 Rackarnas liv och karriärer

Källmaterialet är för denna period mer omfattande än tidigare perioder. Kyrkoböcker (dop-, vigsel- och dödböcker) och mantalslängder gör det lättare att identifiera bödelns medhjälpare. Det går att konstatera att i flera fall har släktingar som t ex Karl Gustav Hafströms svåger Karl Gustav Hybinette och A G Dalmans söner Gustav Albert och Anders Gustav anlitas som rackare eller skarprättarbetjänter. CD-ROM-skivorna *Register till mantalsböcker 1800-1875* och *Söder i våra hjärtan*, gör det också möjligt att få fram personuppgifter. En komplett lista på dem som hittats finns i bilaga 1. Skarprättarbetjänterna bodde periodvis i det skarprättarhus i kvarteret Grindsbruk 15 som staden ägde. Bostaden var egentligen avsedd för skarprättarna, men de verkar ha föredragit att bo någon annanstans. Skarprättaredrängens arbete avskaffades omkring 1880.¹²⁵ Det förekom skarprättarbetjänter eller assistenter vid avrättningarna efter detta årtal, men den smutsiga hanteringen av djurkadaver fick någon annan ta hand om.

2.3.8 Sammanfattande diskussion rörande perioden

De relativt många sökande till sysslan under 1800-talet pekar på att det inte saknades män som var villiga att arbeta som skarprättare. I många fall var det säkert av ekonomiska skäl som arbetet var eftertraktat. Johan Fredrik Hjorts ersättning 1863, som han visserligen inte var nöjd med, ger vid handen att ersättningen var hög, hela 1 376 riksdaler exklusive så kallade nackpengar på 10 riksdaler och skjuts med två hästar vid varje förrättning. Han utförde dock

¹²⁵ Dalman & Gunne, *A G Dalman*, s 40.

bara femton avrättningar under sin långa karriär.¹²⁶ Vissa fakta tyder på att det inte var helt accepterat att vara bödel. Små detaljer som t ex att Hjort oftast gick under titeln fånggevaldiger (vilket han ju också var) och att Hafström då:s änka Johanna Hybinette gick under titeln bildhuggaränka (vilket hon ju delvis var) kan tolkas så. Gustav Albert Dalman skriver att han far fick anonyma brev där han ombads sluta med sysslan. Sonen fick också frågan vid sin vigsel, där fadern var vittne, om inte titeln skarprättare kunde bytas ut mot någon annan.¹²⁷

En dopvittnesanalys har gjorts av de tio skarprättarbarn som föddes 1760-1853 och ett rackarbarn som föddes 1793, för att se om faddrarna var ditkommenderade. Hjort och Palmgren hade inga barn och de av Dalmans barn som var födda i Kungsholms församling har inga dopvittnen angivna.¹²⁸ Bara i ett fall har kunnat konstateras att faddrarna kunde placeras in i denna kategori. När mästerman Jonas Bergman och hans hustru Katarina Fribergs son Karl Ludvig döptes den 1 augusti 1799 i Maria Magdalena församling av hovpredikanten och komministern herr Petrejus, var fru Kristina Arén, Charlotta Gustava Lovén och fabrikören Lars Hultander dopvittnen.¹²⁹

Förändring av synen på dödsstraff, färre avrättningar och fjärmandet från rackaren och hans sysslor gjorde att skarprättaren sågs som en tjänsteman bland andra. Dalmans son skriver dock om vissa negativa kommentarer, men också om att människor tyckte att faderns arbete var spännande och en del försökte till och med tillskansa sig en plats vid avrättningarna som nu var stängda för allmänheten och utfördes på fängelsegårdar.

2.4 Jämförelse mellan de olika perioderna och förändring över tid

Den första perioden karaktäriseras av de benådade brottslingarna, som med stadens märke i pannan, med ett eller två öron borta, utgjorde bödlarna. Brännmärkningen eller förlusten av öron var egentligen straff för deras tidigare brottslighet, men förhindrade naturligtvis också rymning. De återföll ofta i brottslighet och benådning var nu för det mesta utesluten. Vid den andra periodens början hade rekryteringen bytt karaktär och nu anställdes skarprättare med god vandel. Den nye frivillige bödeln fick en kraftig löneökning i förhållande till föregående periods bödlar, lönen översteg nu stadstjänarnas och fortsatte att göra det under hela

¹²⁶ Dalman & Gunne, *A G Dalman*, s 50.

¹²⁷ Dalman & Gunne, *A G Dalman*, s 15.

¹²⁸ Dopböcker Kungsholms fs CI:7:220 o CI19:142; innehåller nästan inga dopvittnen alls.

¹²⁹ Dopbok Maria Magdalena församling CIA:10, 1799, dop nr 116, SSA.

undersökningstiden. Tidigare periods kortvariga tjänstgöringstider byttes nu mot långa och stabiliteten i rättssystemet ökade. Många avgick med döden, nu naturlig till skillnad mot tidigare avrättningar eller steningar. Ett nytt fenomen var att yrket gick i arv inom familjen, vilket naturligtvis redan var vanligt inom de flesta yrken. Lagar och förordningar bidrog till att göra ämbetet mer stabilt och ärbart med tiden. Professionalisering med inslag av tyska skarprättarfamiljer och skarprättare från andra städer som sökte sig till Stockholm av ekonomiska skäl, var andra fenomen. Den sista perioden vidgades rekryteringsbasen, åtminstone från 1780-talet började "vanliga" män söka sysslan och derasandel var nu viktig. Redan under den första perioden var det viktigt att anställa den mest lämpade av de benådade brottslingarna och även om urvalet var begränsat så argumenterades för att den mest lämpade skulle anställas. Det var dessutom en fråga om timing, då en lämplig skarprättarplats måste vara ledig för att benådning skulle komma ifråga. Den andra perioden var fortfarande lämplighet viktig, de som skulle anställas fick göra sina mästarprov och i vissa fall anställdes de med provotid. Folkliga föreställningar att skarprättaren förtjänade att stenas eller misshandlas om han misslyckades, samt att en dödsdömd som överlevde skarprättarens hantering skulle friges, var viktiga faktorer för att anställa skickliga mästermän.

Rackarnas situation verkar inte ha förändrats nämnvärt under de första 280 åren av undersökningen. De var fram till 1870-talet avlönade av bödeln och utlämnade till hans godtycke, vilket visade sig vara vanskligt och ledde till att skarprättaren framtogs ansvaret för dem och deras sysslor. Deras yrkestitel försvann sedan helt och hållet när bland annat renhållningsväsendet utvecklades. År 1882 finns skarprättarebetjanten Nils Petter Lundström nämnd på *Söderskivan*, därefter har ingen med yrket påträffats.¹³⁰ På CD-ROM-skivan *Sveriges befolkning 1890* återfinns tre personer med titeln nattman, övriga rackarbeteckningar saknas, medan yrket valackare (hästkastrerare) innehas av 29 personer.¹³¹ Denna syssla som enligt Nationalencyklopedin företrädesvis innehades av kringresande med lågt socialt anseende ägnade sig nu många rackare åt.¹³² Herman Sundberg är den första valackare som funnits i Stockholms mantalslängder 1850 och Lars Magnus Löfgren den sista 1861, men ingen av dessa har varit rackare i Stockholm. Vid de sista avrättningarna assisterades Dalman av sina söner.

¹³⁰ *Söder i våra hjärtan, människor och miljöer i Stockholm 1870-1930* CD-R (Stockholm 1998), sökord skarp.

¹³¹ *Sveriges befolkning 1890* CD-ROM (Stockholm 2003), sökord nattman, wallackare, vallackare o valackare.

¹³² *Nationalencyklopedin Multimedia 2000* CD-ROM (Malmö 2000), sökord valackare.

Synen på skarprättaren och rackaren förändrades långsamt över tiden, men som Geschwind skriver, folkliga fördomar tar lång tid att förändra. Fastän kungen redan 1699 hade förordnat att skarprättaren skulle ses som ärlig och hans familjemedlemmar icke fick avskiljas från annat hederligt folks umgänge så levde föraktet kvar. Ett exempel på diskriminering från myndighetshåll var när Gustav III:s mördare Anckarström avrättades 1792 fick han den straffskärpningen att spöslitningen skulle utföras av bödelsdrängen i stället för profossen, vilket alltså ansågs mer förnedrande. Ett annat exempel på folkliga vanföreställningar är den historia som Geschwind hänvisar till och som finns i Levanders bok *Brottsling och bödel* och som utspelar sig på 1840-talet. Bödel och hans dräng kom till en gård i något ärende. På bordet stod alltid kannor och krus med svagdricka åt tjänstefolket. En ung dräng kom in och drack så glupskt ur den ena kannan att pigan ville skämta med honom. Hon sa att han drack ur samma kanna som rackardrängen just gjort. Drängen blev likblek, raglade och vacklade ur rummet. När han kom ut på gården fick han kraftiga kräkningar.¹³³

3. SAMMANFATTNING OCH AVSLUTANDE DISKUSSION

Det övergripande syftet med uppsatsen var att försöka kartlägga gruppen skarprättare och deras tjänstgöring i tid och rum för att se om de var föraktade eller respekterade tjänstemän. Tre olika perioder undersöktes för att karaktärisera gruppens olika karriärvägar, tjänstgöringstid och löner. Endast några få bödlar var bevisligen infödda stockholmare, de saknade därför en lokal förankring och ett kontaktnät, vilket kan ha bidragit till ett ökat utanförskap. Tidigare forskning kring bödlarna, som funnit att dessas karriärer var kortvariga, har kunnat bekräftas för den första perioden. För senare perioder var tjänstgöringstiden längre och stabiliteten större.

Sveriges lokalförvaltning var under uppbyggnad och den var först under 1600-talet utbyggd på central och lokal nivå.¹³⁴ Det innebar att byråkratiseringen var i sin linda och omfattande regelverk saknades och regler för rekrytering av nya tjänstemän fanns inte i början av undersökningsperioden. Något mönster vid tillsättning av de olika tjänsterna har inte kunnat konstateras, en viss internrekrytering förekom och det fanns möjlighet att avancera från rackare till skarprättare även om det inte var vanligt förekommande. Kanske berodde tillsättningen av dessa som skarprättare på att de besatt särskilda kvalifikationer som gjorde dem lämpliga för sysslan eller annars var det bara tillfälligheter.

¹³³ Levander, *Brottsling och bödel*, s 216f.

¹³⁴ Pär Frohnert, *Kronans skatter och bondens bröd* (Lund 1993) s 2.

Lön kan vanligtvis ses som ett mått på hierarki och status inom förvaltningen. Detta är framförallt tydligast om man jämför borgmästarens lön med övriga ämbetsmän. Det fanns en stor skillnad mellan skarprättarnas och jämförelseobjektet stadstjänarnas löner. Men när det gäller bödlarna går detta tankesätt inte att använda, då yrket under stora delar av undersökningsperioden var så stigmatiserat att staden nog var tvungen att betala en hög lön för att överhuvudtaget få någon att åta sig arbetet. Ersättningen har under långa perioder varit konstant och det angavs i många fullmakter att efterträdaren skulle ha samma ersättning som företrädaren. Det förekom flera gånger att skarprättaren gick till kungs och begärde högre ersättning och det beviljades flera gånger.

Skarprättaren förekom den tidigaste perioden ofta i tänkeböcker både i sin yrkesroll och i samband med brott, något som knappast är uppseendeväckande då de flesta var förre detta brottslingar. För mellanperioden förekom åtminstone ett dödsmisshandelsfall, men någon större undersökning av domstolsmaterial har ej företagits. För den sista perioden förekom bödeln i samband med bråk och slagsmål, som kan betecknas som fyllebråk och sakna samband med skarprättarämbetet.

Lagstiftningen innebar att dödsstraff var vanligt för många brott. Mot slutet av 1700-talet trädde en humanare lagstiftning i kraft och i slutet av 1800-talet började dödsstraffets varande diskuteras. Antalet avrättningar minskade med tiden och skarprättaren fick mindre att göra samt behövde bisysslor för att försörja sig. Avskaffandet av offentliga avrättningar ledde till att mystiken kring ämbetet ökade, människor var under Dalmans tid villiga att betala för att få delta som hantlangare, vilket han vägrade acceptera. Kungliga förordningar har flera gånger publicerats för att skydda skarprättaren, hans familj och hushåll. Dessa skulle vara under kungens beskydd och ingen fick misshandla eller behandla dem illa. Förordningarna ledde till slut till att samhällets bottenskikt trängdes bort från skarprättämbetet när det nu skulle vara män med god vandel som skulle anställas. Vanliga människor, som hantverkare eller före detta soldater, blev nu antagna istället för benådade brottslingar eller resandefolk.

Rackarna förde en tämligen anonym tillvaro i bödelns skugga. De var enda till 1870-talet avlönad av honom och fick oftast nöja sig med det han behagade avstå. Taxor för bortförande av kreatur och hudavdragning av djur talar om deras försök att ta ut mer betalt av djurägarna än stadgat. Yrket försvann helt i slutet av 1800-talet och rackarna fortsatte inom andra lågstatusyrken som t ex valackare.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Otryckta källor

RIKSARKIVET, STOCKHOLM (RA)

Acta miscellanea ("Palmskiölds samling") volym 4, mapp Skarprättare

STOCKHOLMS STADSARKIV (SSA)

Borgmästare och råds arkiv före 1636

G saköreslängder Stockholms stads kämnärsrätt volym 94-95 1590-1637

Mantalslängder Stockholms stad

Ministerialböcker

Hedvig Eleonora, Katarina, Klara, Maria Magdalena, Lovö, Nikolai, Tyska fs

Norra Förstadens kämnärsrätt

A1A protokoll i civil- och kriminalmål volym 27 1681

Stadskamrerarens arkiv

DIa1 liggare över tjänster och avlöningar 1735-1812

DIa1 liggare 1800-talets början matrikel över ämbetsmän

EIIa fullmakter 1716-1838

EIIb brev och resolutioner 1703-1813 avlöningsstaten

GIIa1 huvudböcker 1636-1734

GIIa2 koncepthuvubok 1658-1659, 1695

GIIb verifikationer 1681-1682, 1695

Stockholms magistrat och rådhusrätt 1636-1849

A2a protokoll volym 16 1681

E5c suppliker angående tjänster volym 1-4

Tryckta källor

Dalman, G A & Gunne, G O, *Sveriges siste skarprättare A G Dalman. Föregångare och förrättningar* (Stockholm 1934).

Stockholms stads tänkeböcker från år 1592, del I-XIX (Stockholm 1939-2002).

Stockholms stads tänkeböcker från äldre tid, 1589-91 (Stockholm 1948).

Offentligt tryck

KUNGLIGA BIBLIOTEKET, STOCKHOLM (KB)

Svenskt offentligt tryck -1833

Kongl may:tz Placat och Förordning, Angående Dem som ofreda eller bära hand .. 1700

Kungörelse, Angående Den betalning, som Skarprättarens Betjenter .. 1760

Taxa, Hwarefter Skarprättare här i Staden, då någre döde kreatur .. 1752

Internetmaterial

<http://spraakdata.gu.se>, 2004.

<http://www.algonet.se/~hogman/>, 2004.

<http://www.genline.se>, 2004.

<http://www.lokalhistoria.nu>, 2004.

<http://www.lysator.liu.se>, 2004.

<http://www.myntkabinettet.se>, 2004.

<http://www.ra.se>, 2004.

<http://www.slaktdata.org>, 2004.

Litteratur

Ambrius, Jonny, *Att dömas till döden: tortyr, kroppsstraff och avrättningar genom historien* (Vällingby 1996).

Andersson, Kent & Anderö, Henrik, *Ordbok för släktforskare* (Västerås 1997).

Andersson, Ulf, "Skarprättare och nattmän i Göteborg", *Släkthistoriskt forum nr 1*, 1984 (1984) s 11-17.

Carlsson, Lizzie, "Bödelsämbetet i det medeltida Stockholm" i *Sankt Eriks årsbok 1934* (Stockholm 1934).

Dufberg, Alan, "Nattmännen i Malmö", *Släktforskarnas årsbok 2001* (Stockholm 2001).

Egardt, Brita, *Hästslakt och rackarskam: en etnologisk undersökning av folkliga fördomar* (Stockholm 1962).

Fogelström, Per Anders, *Ett berg vid vattnet* (Stockholm 1969).

Frohnert, Pär, *Kronans skatter och bondens bröd. Den lokala förvaltningen och bönderna i Sverige 1719-1775* (Lund 1993).

Geschwind, Lars, "Ärlig eller oärlig. Identitet och utanförskap i det tidigmoderna Uppsala", i

Florén, Anders & Karlsson, Åsa (red), *Främlingar – ett historiskt perspektiv* (Uppsala 1998).

Glenzdorf, Johann & Treichel, Fritz, *Henker, Schinder und arme Sünder* (Bad Münster am Deister 1970), 2 band.

Gunne, G O, "Kvarteret Mäster Mikael och skarprättaren Mikael Reisuer", *Sankt Eriks årsbok 1931* (Stockholm 1931).

Hazell, Bo, *Resandefolket. Från tattare till traveller* (Stockholm 2002).

Jarrick, Arne & Söderberg, Johan, *Odygd och vanära. Folk och brott i gamla Stockholm* (Stockholm 1998).

Järbe, Bengt, *Polisen i Stockholm förr och nu* (Stockholm 1975).

Kjeldstadli, Knut, *Det förflutna är inte vad det en gång var* (Lund 1998).

Levander, Lars, *Brottsling och bödel* (Stockholm 1975[1933]).

Lindahl mfl, Sven, *Vår släkt under 300 år: skarprättare Verner Nilsson Wallins ättlingar* (Lund 2001).

Ljungström, Jan G, *Skarprättare, bödel och mästerman* (Stockholm 1996).

Matthiessen, Max, *Bøddel og galgefugl* (Köpenhamn 1962).

Nilson, Torsten, "Hans Carlsson, skarprättare", *Ale nr 4 2000* (2000).

Skogsjö, Håkan, "Så stavar du namnen. Släktforskarnas namnlista", *Släktforskarnas årsbok 1995* (Stockholm 1995).

Sjöstedt, Charlotta, "Skarprättaren var en respekterad tjänsteman", *Populär historia nr 2 1996* (1996).

Österberg, Eva, "Sega gubbar? Den skiftande offentligheten och bönder i rätten under tre hundra år" i Charlotte Tornbjær (red), *Rätten, en festskrift till Bengt Ankarloo* (Lund 2000).

Datoriserad litteratur

Nationalencyklopedin Multimedia 2000 CD-ROM (Malmö 2000).

Register till mantalsböcker 1800-1875 CD-ROM (Stockholm 2003).

Rotemansarkivet, beta-version, databas endast tillgänglig på SSA.

Svenska ortnamn 1999 CD-ROM (Stockholm 1999).

Svenskt Biografiskt Lexikon (SBL), band 1-31 CD-ROM (Stockholm 2004).

Sveriges befolkning 1890 CD-ROM (Stockholm 2003).

Söder i våra hjärtan, människor och miljöer i Stockholm 1870-1930 CD-ROM (Stockholm 1998).